

Johann Friedrich Camerer – en tysk-dansk patriot i 1700-årene

af *Lars N. Henningsen*

Den danske helstat oplevede i 1700-årene en betydelig indvandring sydfra. Mange af det »oplyste« århundredes reformer skyldtes de fremmede. Johann Friedrich Camerer var en af de mere ukendte tilflyttere – men hans rastløse virke for sit nye fædreland var typisk for oplysningstidens patrioter. Tyskeren arbejdede gennem 40 år for »kulturel og økonomisk egnsudvikling« i hertugdømmerne.

Sydtysker i det høje nord

En dag i året 1792 sad en gammel herre i sit hus i Vodder og optalte sit livs regnebræt. Han var endt langt borte fra sit udgangspunkt i Sydtyskland, langt borte fra forretninger og adspredelser. Gennem et helt liv havde han virket i hertugdømmet Slesvig – det var blevet hans »fædreland«, og han havde søgt at virke til gavn. I liebhaveri og ungdommelig iver havde han arbejdet på at gøre sit nye fædreland kendt for det tyske publikum. Megen kritik havde han mødt, men han trøstede sig med, at hans gode hensigt lige siden den første dag var uændret: Han ville påvise og omstyrte fordomme, vise sandheden, fremlægge det ukendte og gøre de nye landsmænd opmærksomme på deres egne fortrin. Stadig havde han søgt at fremme kendskabet til deres land. Anerkendelsen havde ikke været stor – men det glædede ham, at et dansk økonomisk blad havde hædret ham med betegnelsen »en tysk-dansk patriot«. Som sådan ville han fortsætte til sin død.¹

Ophavsmanden til disse betragtninger var den pensionerede ridefoged, krigsråd Johann Friedrich Camerer.² Camerer stammede fra en anset familie i Öttingen i området Ries i Schwaben. Her var han født den 20. oktober 1720, men allerede 1730 var familien flyttet til Braunschweig. Den unge mand fik en god uddannelse. Han besøgte et kendt kollegium i Kassel, læste oldtidshistorie i Leipzig og blev indskrevet på universitetet i Helmstedt. Der blev tid til rejser og besøg i kunstsamlingerne i Kassel og Braunschweig.³

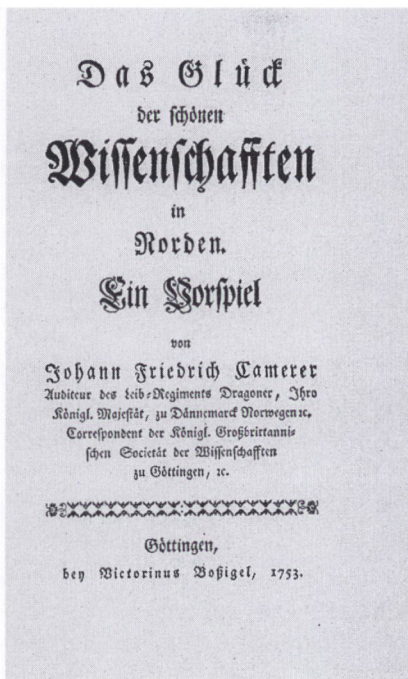
Særlig betydning fik fra 1750 opholdet ved det nye og fornemme Georg August-universitet i Göttingen. Her sad »moderne« discipliner, historie, litteratur, moderne sprog, jura, statsvidenskab, botanik og andre realvidenskaber i højsædet.⁴ Oplysningstidens nytteideal og praktiske gavnelyst havde en fast støtte i Göttingen. Camerer faldt godt til, og han gjorde universitetets idealer til sine. Han mødte velvilje hos flere berømte lærere og blev kendt i universitets-

byens lærde selskaber – »Deutsche Gesellschaft« og »Videnskabernes Selskab«. Allerede i 1751 stod Camerers navn anført blandt medlemmerne i det sidstnævnte fine selskab: »Societas Regiae Scientiarum Göttingensis«. ⁵ Også den berømte læge og botaniker Albrecht von Haller havde Camerer senere i venlig erindring. Allerede 1748 fik Camerer udgivet sin første publikation – det var sørgespillet »Oktavia«. 1752-53 stod han som udgiver af et »moralsk« ugeskrift kaldet »Geschmack und Sitten«. ⁶

Et andet kendt lærdomssæde var det såkaldte »Collegium Carolinum« i Braunschweig. Også her havde Camerer kontakter. Det var et moderne akademi med interesse for realvidenskabernes, hvor lærere som historikeren Seidler og teologen, abbed Johann Friedrich Wilhelm Jerusalem spillede en stor rolle for oplysningstankernes udbredelse i Nordtyskland. Disse mænd skal vi senere møde igen i beretningen om Camerers levned.

Netop i disse år var der grøde i Tysklands akademiske verden. Bøger, tidsskrifter og aviser blev udgivet i stigende tal. Mellem 200 og 250 aviser udkom samtidig, og 1741-65 så 754 nye tidsskrifter dagens lys. ⁷ De trykte medier og utallige lærde selskaber knyttede akademikere og andre dannede sammen og muliggjorde en levende faglig diskussion. »Tyske selskaber«, »moralsk-patriotiske selskaber« og »videnskabernes selskaber« bandt de lærde

»Das Glück der schönen Wissenschaften in Nordens« er en af Camerers første publikationer, udgivet kort efter ansættelsen som auditor i den danske konges hær. Det lille drama har næsten karakter af en hvervebrochure: Forfatteren fremhæver kulturens sejr under Frederik 5. 's gode scepter. Handlingen i dramaet virker som en skjult opfordring til at tage tjeneste under den danske monarks milde styre. Budskabet falder i tråd med den betydelige indvandring til Danmark af veluddannede folk fra netop Göttingen-området i midten af 1700-årene. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen.

sammen. Andre samledes i frimurerloger. Overalt var programmet i pagt med oplysningstidens idealer.⁸

Braunschweig og Göttingen stod i centrum for dette miljø, og begge byer trak studerende til langvejsfra, også mange fra Danmark og hertugdømmerne. Blandt slesvigerne var der to advokatsønner, brødrene Moritz Christian (1731-1785) og Ernst Ludwig Erius (1733-1797) fra Slesvig.⁹ I Göttingen blev de to indskrevet i matriklen på næsten samme dag som Camerer. Dermed var der skabt baggrund for længevarende kontakter mellem de unge mennesker. Det blev bestemmende for Camerers tilværelse.

Camerer traf naturligvis også tyskere i Göttingen, således en ung læge- og botanikstuderende Georg Christian Oeder fra Ansbach (1728-91).¹⁰ I årene 1746-49 studerede Oeder medicin, botanik og flere andre fag og blev velanskrevet hos medicin- og botanikprofessoren Albrecht von Haller. Omkring 1750 slog han sig ned i byen Slesvig som læge, og her opnåede han kontakt med den indflydelsesrige officer, general Woldemar Hermann von Schmettow (1719-85).¹¹ Schmettow var en gammel ven af den danske udenrigsminister J.H.E. Bernstorff, og det blev anledningen til, at ministeren opfordrede Oeder til at komme til København, hvor der var planer om at ansætte ham som »kongelig professor« ved de botaniske anstalter på Amalienborg. Oeder fulgte opfordringen og fik en flot karriere. Han blev ophavsmand til det berømte værk »Flora Danica«, og han blev en nøglefigur i det arbejde, som førte frem til stavnsbåndets løsning i 1788, – men det er en anden historie. For Camerer skulle bekendtskabet med den centralt placerede Oeder vise sig at blive ganske væsentligt.

Også for en anden ung talentfuld videnskabsmand, Johann Jacob Dusch (1725-1787) fra Celle, blev Göttingen springbræt til en karriere i det danske monarki. Dusch¹² havde taget ophold ved »Georgia Augusta«-universitetet i 1745 for at læse teologi, engelsk litteratur og »de skønne videnskaber«, og han viste hurtigt gode anlæg. Snart blev han medlem af Göttingens »Deutsche Gesellschaft«, og allerede 1748 blev han hædret med selskabets digterkrans. I dette fine selskab mødte han de to yngre jurastuderende Erius fra Slesvig og deres ven Camerer.

I 1752 finder vi Dusch som huslærer i Slesvig. Kontakten nordpå er formentlig sluttet gennem den førnævnte general von Schmettow – »forbindelser«, eller rettere protektion var dengang vejen til fremgang. Fra Slesvig flyttede Dusch videre til Rendsborg til en huslærerplads hos chefen for det kongelige livregiment dragoner, oberst Heinrich von Ahlefeldt-Seestermühe. Et mønster er ved at tegne sig – for 1752 fik også Camerer et levebrød i det danske monarki, som auditor ved livregiment dragonerne i Slesvig-Rendsborg. Brødrene Erius fulgte efter. Moritz Christian blev kancellisekretær ved Overretten på Gottorp,

Ernst Ludwig fik ansættelse som regimentskvartermester ved det oldenborgske rytterregiment. Og så blev der knyttet familiebånd: I 1754 ægtede Camerer Ericius-brødrenes søster Marie Dorothea (1730-1800), og året efter fandt søsteren Charlotte Hedevig (1728-1776) sammen med Oeder. Camerer og Oeder var blevet svogre.

Historien om den tysk-danske patriot begynder omtrent på dette tidspunkt – da Camerer var blevet installeret i Slesvig.

Auditør i dansk tjeneste

Camerer havde fået et levebrød, og det kunne han sikkert takke sine bekendte for – Dusch, von Schmettow og måske Oeder. Allerede året efter – i 1753 – kvitterede han ved at udgive et teaterstykke i 5 akter. Det var på kun 16 sider og blev trykt i Göttingen under titlen »Das Glück der schönen Wissenschaften in Norden. Ein Vorspiel«. ¹³ Her mødes de personificerede figurer »Barbariet«, »Lærdom« og »Den skønne Videnskab« på scenen for at afgøre Nordens sande karakter. Er Norden et barbariets eller et kunstens og lærdommens land? I femte og sidste akt klinger det lille stykke ud i et lykkeligt slutkor:

1752 blev Camerer fascineret af de mange måger på »Mågeøen« ved Slesvig. 4 år senere publicerede han dette stik af udsigten fra Slesvig ud over Slien og Mågeøen mod Haddeby og Selk. Sechs Schreiben von einigen Merkwürdigkeiten der hollsteinischen Gegenden (1756).

Barbariet jages på flugt og »Danmarks skytsånd« forener sig med »Lærdom« og »Den skønne videnskab« til hyldest af Danmarks lykke og landets konge: Under kong Frederiks og hans slægts milde styre blomstrer kunst og viden. Berømte videnskabsmænd, digtere og kunstnere beviser Danmarks gyldne tid – barbariets dage er forlængst forbi i Norden.

På denne måde startede Camerer sin karriere i det danske monarki med en lidenskabelig fortale for sit nye fædreland. Som loyal fyrstetjener stillede han sit talent i statens tjeneste – og håbede vel også at vinde egen fordel af den veltalende patriotisme. Det blev indledningen til et 40-årigt virke.

I første omgang fik den gode poet dog ikke det store udbytte af sin energi. Stillingen som auditor var ikke imponerende. Auditøren rangerede lavt i det militære hierarki, lønnen var ringe, og han måtte døje stadige forflytninger sammen med regimentet. I de første år var han stationeret i Slesvig-Rendsborg, derpå 1756-58 i Haderslev, indtil rustningerne under Den preussiske Syvårskrig i årene 1758-62 førte ham til Uetersen i Holsten. Først omkring 1763 kunne han vende hjem til konen i Haderslev. Som auditor skulle Camerer tage sig af de militære retssager, skifter, boopgørelser og forhør, og der skulle føres protokol over disse embedsforretninger. For de fleste var jobbet kun et trin på vejen mod en bedre civil stilling.

1767	
Hærens Prætorier	
1ste Regimentet	
Reformens Officier	
Sec. Lieut. von Waltherdorff	16. Oct. 1763
Primar. von Focher	23. Dec. 1761
Under Stabs	
Reg. Quart. Buchh.	28. Maj 1763
Auditor Ranges Raad Camerer	7. Oct. 1761

Blandt Rigsarkivets mange skatte findes »kongens håndbøger« – små eksklusivt indbundne bøger med navne og data for hærens officerer. I årgang 1767 er auditor Camerer anført under de hvervede dragoner af livregimentet, og det oplyses, at hans rang som krigsråd rækker tilbage til den 7. oktober 1761.

Camerer var ikke begejstret, og efter kun et par år begyndte han at søge om forfremmelse. Argumenter havde han nok af: Gagen var så ringe som næppe i det mindste korps hos en fyrste i Tyskland. Hos regimentschefen von Ahlefeldt og general von Schmettow og i den lærde verden havde hans videnskabelige fortjenester forlængst fundet anerkendelse, og han var tilmed korresponderende medlem af det kongelige britanniske videnskabernes selskab i Göttingen. Hans mål var at virke som en *nyttig borger* – men auditorstillingen gav ham ikke muligheder efter fortjeneste.¹⁴

Camerer følte, at han var kommet på en forkert hylde. Hans studier havde været af økonomisk art, og initiativer til forbedring af landbrug og »industri« lå ham nærmere end de militære retssager. Derfor søgte han i 1758 om at blive amtsforvalter i Haderslev østeramt efter Caspar von Saldern. Svaret blev negativt, og det samme gjaldt en ansøgning året efter om herredsfogedstillingen i Treja i Gottorp amt.¹⁵

Hele 16 år måtte Camerer i sine egne øjne friste et »kummerligt underhold« i en »sur og besværlig« stilling. Til gengæld søgte han ambitiøst at få afløb for sin virketrang på andre felter. Han var jo kommet langt bort fra de lærde kolleger i Göttingen og Braunschweig. I Slesvig var alt helt anderledes end i det hjemlige Sydtyskland. Især marsken og øerne langs Slesvigs vestkyst fascinerede tilflytteren. Nu prøvede han at holde sig i erindring i den lærde verden ved at udgive beretninger fra det høje nord. Hver gang prangede han på titelbladet med alle sine titler: »Ihro königl. Majestät zu Dännemark, Norwegen etc. wirklicher Kriegsassessor, und Auditeur des königl. Leibregiments Dragoner, Correspondent der königl. großbritannischen Societät der Wissenschaften in Göttingen, wie auch der königl. großbritannischen deutschen Gesellschaft zu Göttingen, der herzoglich jenaischen, und der Gesellschaft der schönen Wissenschaften zu Oettingen im Rieß, ordentliches Mitglied«. Han ville ikke glemmes af sine gamle venner og ville vise tyskerne, at der i den danske konges provinser var mange mærkværdige ting – arkæologiske fund og gamle historiske beretninger. I skrift efter skrift lagde han det frem for Europa, og derefter prøvede han at indføre »de skønne videnskaber« i norden – i sandhed en ambitiøs plan. Endelig tog han fat på et mere praktisk reformarbejde – alt ud fra ønsket om at gavne det nye fædreland.

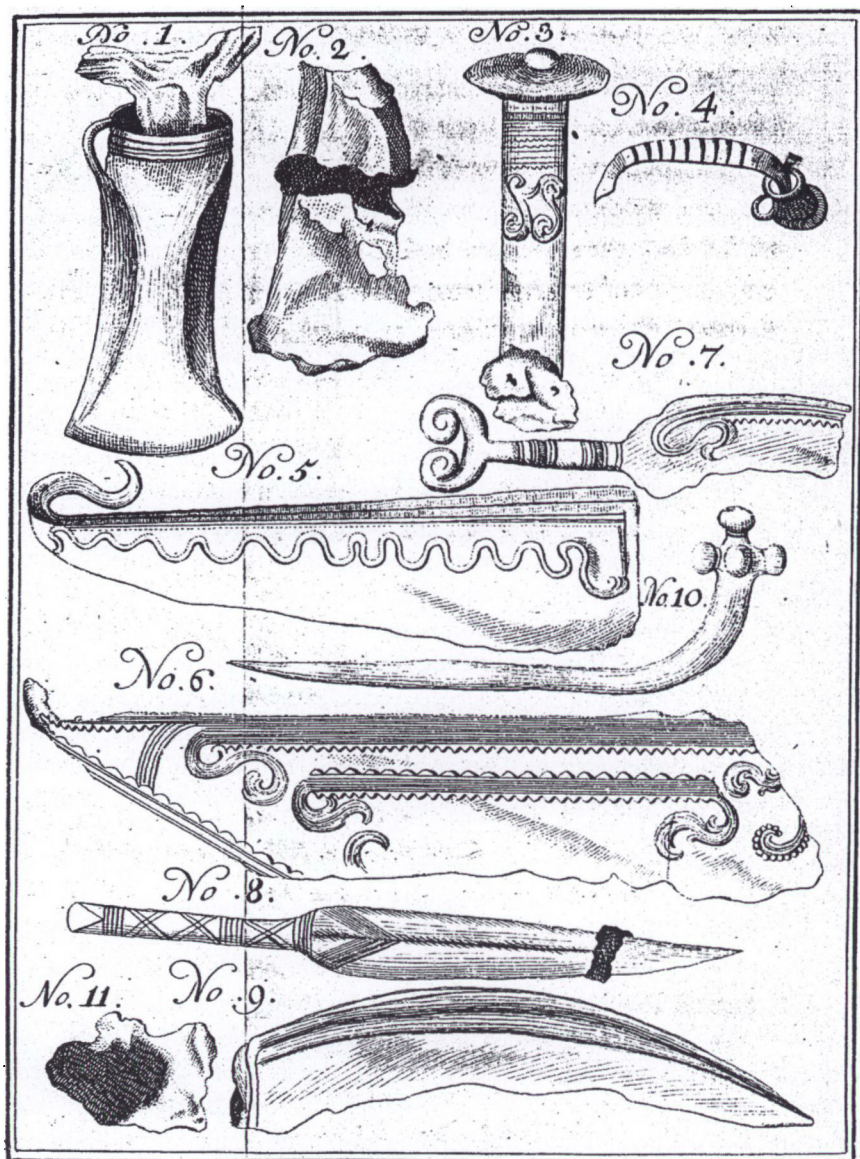
»En stakkels oldtidselsker«

Den 20. april 1752 kunne man se auditor Camerer vandre rundt ved Slien i Slesvig. Han havde riffel på skulderen og gjorde store øjne ved at se de mange måger på Mågeøen.¹⁶

Aldrig havde han set lignende. På rejser rundt i området så sydtyskeren andre overraskende ting – især oldtidsminderne vakte hans nysgerrighed – og det lykkedes at få kontakt med meningsfæller. I Tønder lærte han den derværende amtslæge Johan Christian Fabricius (1705-1775)¹⁷ at kende. Fabricius samlede på oldsager, og han lånte Camerer genstande fra sin samling og lod ham følge med på sine rejser ud i amtet. De var i Gallehus, hvor Guldhornene var fundet, og allerede i 1752 var de på Sild. Det kribledede i auditørens fingre for at få lov at grave – men uden tilladelse gik det ikke. Hos amtmænd von Holstein fik de nu lov til en enkelt gravning – og pæne bronzealdergenstande kom for en dag.¹⁸ Camerer var begejstret, og i 1754 udarbejdede han en plan for et stort forskningsprojekt. Året efter blev »projektbeskrivelsen« publiceret i Wolfenbüttel under titlen »Schreiben an eine vornehme Standesperson«.¹⁹ Camerer prøvede at skabe stemning for en stor »arkæologisk« undersøgelse. Det var på høje tid at gå i gang. Rundt omkring kastede gravrøvere sig over oldtidshøjene, og de fundne genstande blev sønderbrudt, smeltet om eller illegalt ført ud af landet til Holland. Det skete på trods af Danefæloven fra 1737, som foreskrev, at guld, sølv og andre metaller fundet i jorden tilhørte kongen. I Holsten skånede det stadig mere effektive landbrug ikke gravhøje i markerne, og inden længe kunne man frygte, at de fleste var slettet fra jordens overflade. I Slesvig lod Camerer sig forarge af den energiske borgmester Georg Christian Otte, som lod gravhøje ødelægge ved Selk for at virkeliggøre sine ambitiøse planer om nye godser og jorder.²⁰ Derfor burde der gennemføres fornuftige, legalt regulerede gravninger, og Camerer drømte om at berejse først hertugdømmerne, derpå det meste af Danmark for at undersøge de bevarede oldtidsminder. Målet var også at give Tyskland et nyt og mere fordelagtigt billede af »Holsten« og Danmark. En velynder meldte sig desværre ikke for at befri Camerer for de daglige opgaver, således at det store projekt kunne gennemføres.

Alligevel gik han videre. Året efter fik han udgivet en stor bog i Leipzig: »Sechs Schreiben von einigen Merkwürdigkeiten der hollsteinischen Gegenden«. Her fortsattes beretningen om hertugdømmernes oldtidsminder, og Camerer tog hensyn til indkommen kritik fra en af de beundrede lærere ved Collegium Carolinum i Braunschweig. Den førnævnte professor Seidler havde foreslået ham at publicere nøjagtige tegninger af de omtalte genstande – kun på den måde kunne oplysningerne virkelig gøre nytte. Camerer tog kritikken ad notam, og udgav egenhændige tegninger af de genstande, han havde lånt af fysikus Fabricius eller udgravet sammen med ham.²¹ Det var nøjagtige og pålidelige tegninger – et lille skridt frem mod en senere tids videnskabelige arkæologiske videnskab.

Oldtidsminderne fængslede Camerer så længe han levede, og han vendte gang på gang tilbage til emnet. Da han i årene 1765-67 var avisredaktør i

Camerers tegninger af bronzealder-oldsager er så korrekte, at de gengives i arkaologiske værker den dag i dag. Flere af oldsagerne havde Camerer udgravet på Sild i 1752 sammen med fysikus Fabricius i Tønder. Camerer publicerede tegningerne i sin bog »Sechs Schreiben von einigen Merkwürdigkeiten der hollsteinischen Gegenden« (1756).

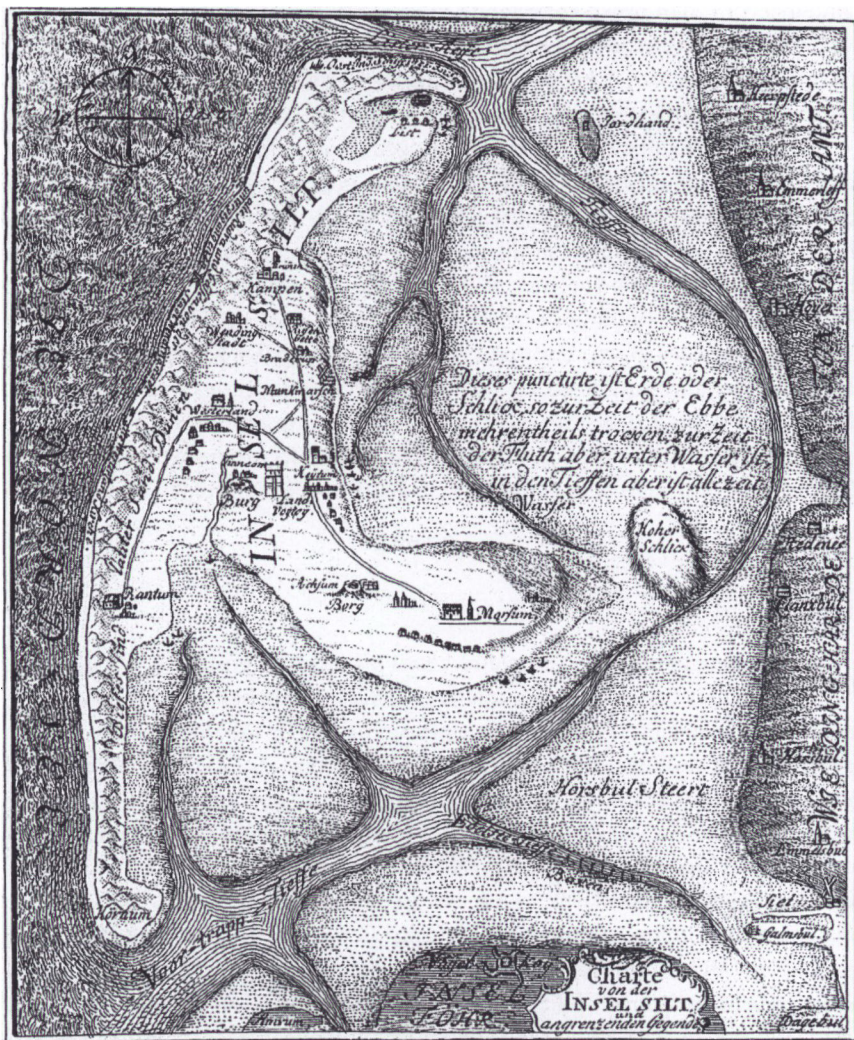
Haderslev, fik han nogle spændende oldsager til låns fra provst Otto Riese²² i Agerskov. Riese havde før foretaget udgravninger og havde overladt sine fund til fysikus Fabricius i Tønder. Nu fik Camerer nogle nye genstande til låns, og han lod dem aftegne i sin avis »Nachrichten vom Baltischen Meere«. ²³

På sine gamle dage tog han emnet op igen. Han klagede over de ulovlige og ukyndige udgravninger, hvor oldtidshøje blev ødelagt og oldsager sønderbrudt og ført ud af landet. I stedet burde Danefæloven nøje overholdes, og det burde hindres, at privatsamlinger af oldsager blev eksporteret. Det var sket så ofte, at hertugdømmerne var blevet mere fattig på egne oldsager end Tyskland. Lægerne Krüsing's berømte samling i Flensborg var således endt i Berlin. I stedet burde sådanne samlinger sikres i København, hvor Det kongelige Kunstkammer burde indkøbe den slags samlinger og udvides med et særligt museum for oldsager. Det tilkom Kunstkammerforvalteren at sørge for, at »minderne om de gamle cimbrere ikke skulle forsvinde«. Det er faktisk meget fremsynede tanker.²⁴ Virkeliggjort blev de dog først et godt stykke nede i næste århundrede.

Udgiver af historiske kilder

Camerer ville gøre sit nye fædreland kendt i Tyskland. Historiske beskrivelser skulle ikke blot formidle viden, men også skabe kærlighed til hjemstavnen og animere til reformer. Gang på gang opfordrede han de lokale præster og andre dannede til at studere deres hjemegn og skrive derom – for sådanne beskrivelser kunne være nyttige. I sine sidste år antydede han igen og igen, at de burde lægge mere flid for dagen på dette felt – landets egne børn burde tage vare på dets historie og materielle ve og vel. Snart efter sin ankomst til Slesvig fik Camerer kontakt med lærde rundt om i præstegårde og skoler. De velvillige meningsfæller lånte ham gamle manuskripter, eller de gav ham lov til at genudgive tidligere publicerede lokalhistoriske afhandlinger. På den baggrund kunne Camerer bringe en hel række skrifter i trykken. Nogle tekster fik han plads til i bogen fra 1756 »Sechs Schreiben von einigen Merkwürdigkeiten der hollsteinischen Gegenden«. De fleste udkom i »Vermischte historisch-politische Nachrichten in Briefen von einigen merkwürdigen Gegenden der Herzogthümer Schleswig und Holstein, ihrer natürlichen Geschichte und andern seltenen Alterthümern«, som udkom i to bind i Flensborg og Leipzig 1758 og 1762.

Original var han således ikke, og megen kildekritik røber publikationerne heller ikke. Men alligevel var de med til at fastholde et lokalhistorisk stof, især om Slesvigs vestkyst og øerne langs vestkysten. Lidt overdrevet brystede Camerer sig af at være den første, der for alvor havde gjort vestkysten kendt i den store verden – forfængelighed lå ham ikke fjernt.

I ældre bronzealder var de nordfrisiske øer hjemsted for betydelig rigdom. Mægtige gravhøje vidnede endnu i det 18. århundrede om den gode tid. Siden da er mange gravhøje forsvundet – de blev udgravet i jagt efter skatte og sten til byggeri og hegn. Camerers udgravninger på Sild er de første, som kan dokumenteres takket være hans beskrivelser og tegninger. På hans kort over øen 1756 ser man de store voldanlæg Tinnumborg og Arksumborg samt nogle af store gravhøje ved Braderup – på tysk »Riesenbette«.

Kort i Camerers bog »Sechs Schreiben von einigen Merkwürdigkeiten der hollsteinischen Gegenden« (1756).

Camerer fandt sine kilder i hele Slesvig. Den flittige skribent, advokat og borgmester Johann Lass i Husum (1721-84) tillod genoptryk af flere af sine

arbejder om Helgoland, Nordstrand, Ejdersted, Frederiksstad og Bredsted. Johann Christoph Cleffel, som var rektor for latinskolen i Tønning i årene 1733-64, overlod ham sine beskrivelser af marskens oldtidsminder til genudgivelse. Pastor Martin Richard Flor i Tønder (1699-1759) udlånte optegnelser om Tønder og Sild. Der blev også plads til udgivelse af hidtil utrykte gamle manuskripter om Rendsborg, og personligt berettede Camerer om sine oplevelser i Husum og i Uetersen i Holsten.

Skrifterne fik ikke den bedste modtagelse – af gode grunde. Camerer var ukritisk, og dyrkede genbrug – men i udlandet fik han ros i det ansete oplysningstidsskrift »Le Journal encyclopedique«. Auditøren brændte efter anerkendelse og drømte om tryksværte – og søgte hele tiden efter meningsfæller. Efter nogen tid lykkedes det at få forbindelse til den berømte bogsamler og personalhistoriker rektor O.H.Møller i Flensborg (1715-96). Møller inviterede ham hjem til sig og fremviste sine rige samlinger af bøger og håndskrifter.²⁵ Det blev sikkert et langstrakt besøg – begge var »bidt« af gamle sager. De to parykkede herrer tilbragte lang tid i biblioteket. Møller var dog en langt mere solid arbejder end Camerer. Men de var på bølgelængde. Camerer roste Møllers skoleprincipper, og vi skal nedenfor se, at han senere kunne trække på Møllers pen i nogle af sine udgivelser.

De lokalhistoriske arbejder var en ganske stor præstation. På ca. 1300 sider »markedsførte« han hertugdømmerne over for det sydlige udland, og der blev endda tid til andre arbejder udsprunget af hans militære virke. Budskabet var i sin kerne hver gang det samme: at gøre nytte og at danne gode og fornuftige sæder. I 1756 ivrede han i bogen »Gedanken vom Duellen«²⁶ mod de skadelige dueller. Blodet kunne udgydes bedre i fædrelandets, kongens og borgernes tjeneste. I 1760 udsendte han et register over kongelige forordninger²⁷ og endelig 1764 en bog med titlen »Beyspiele zur Bildung eines Soldaten«.²⁸ Tanken var her at give de unge soldater små letlæste historier, som kunne skabe »store, heltmodige og næstekærlige handlinger«. Eksemplerne skulle indpode uforfædethed, tapperhed og krigstugt og advare mod udsvævelser – kort sagt styrke kærligheden til fædrelandet og forsvarsviljen. Camerers forbillede var fransk, og anlægget mindede om Ove Mallings senere så berømte danske bog »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere« fra 1777 – blot med den forskel at Camerer var tysker og bogen på tysk!

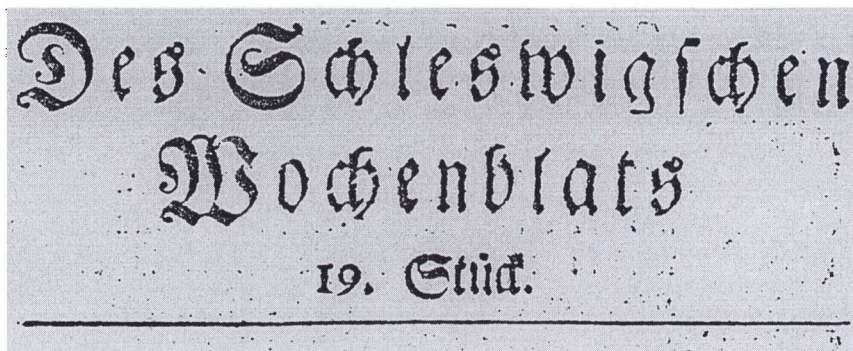
Avisudgiver

I Braunschweig og Göttingen havde den unge Camerer indsnuset tidens moderne akademiske atmosfære, og han havde 1752-53 stået som udgiver af et

litterært ugeblad »Geschmack und Sitten, eine Wochenschrift«. Mon ikke han led af abstinenser, da han kom til det stille og provinsielle Slesvig? I alt fald lod han som allerede omtalt det følgende år en lille bog trykke i Göttingen med titlen »Das Glück der schönen Wissenschaften in Norden – ein Vorspiel«. ²⁹ Tre år efter gjorde Camerer sammen med sin ven fra Göttingen-årene, Johan Jacob Dusch, et forsøg på at gennemføre programmet: at udbrede »de skønne videnskaber« i Norden: de to venner lancerede i 1755-56 et lærd, et »moralisk« ugeblad i byen Slesvig.

Det var i sandhed noget nyt. På dette tidspunkt var lokale ugeskrifter og aviser så godt som ukendte i hertugdømmet Slesvig. Området blev længe forsynet med blade sydfra, fra Altona og Hamborg. De to venner kom således til at indføre en ny litterær genre i landet nord for Ejderen. ³⁰ Camerer blev en af ugeskrifts- og avisgenrens fædre i Slesvig. Det nye ugeblad fik navnet »Das Schleswigsche Wochenblatt«. ³¹ Indholdet var såre akademisk. Bladet skulle bl.a. propagere de moderne franske forfattere. Det bragte oversættelser af nye franske digtere som Voltaires »Memnon« og arbejder af Grecourt. Dusch var i disse år ved at skabe sig et navn som digter, og i det nye blad fik han bl.a. udgivet første sang af sit komiske heltedigt »Der Schosshund«, inspireret af englænderen Pope.

Oplaget var kun 80 stk., og målgruppen var snæver – de få akademikere og dannede standspersoner i byerne, f.eks. de mange fine folk, som blev tiltrukket af regeringen i Glückstadt. Her søgte Camerer og Dusch at vinde abonnenter. Men resultatet var skuffende. Skuffelsen lod Dusch få afløb i et privatbrev – der faldt bemærkninger om Glückstädterne som »uvittige, ulærde og dårlige hoveder«; grænsen mellem geest og marsk var også grænse mellem vid, fornuft og indsigt! De nedsættende ord kom imidlertid frem, og

»Das Schleswigsche Wochenblatt«, som blev udgivet i Slesvig 1756 af Camerer og Johan Jacob Dusch, er et af de ældste ugeskrifter i landsdelen. Det kongelige Bibliotek.

Glückstadt-juristen Johann Friderich Gries³² udgav et skarpt modangreb. Han hudflettede Camerer og Dusch – de var opblæste, producerede dårlige oversættelser, og der fandtes langt bedre blade i Frankrig, England og Tyskland, hvor man bedre kunne få tilfredsstillet sit behov for videnskab, vid og moral. Vi må i dag give ham ret. Bladet virker uendelig tørt og kedeligt.

Det blev et dødsstød for ugebladet. Udgifterne viede de resterende 6 numre til et gensvar, – men så var det også slut. Et marked for slige »skønne« publikationer eksisterede endnu ikke. Først senere i århundredet fik det danne- de lag en sådan bredde, at debatskrifter kunne leve gennem længere tid.

Naturligvis så Camerer ikke skriften på væggen – han var ufortrøden. Næppe var Slesvig-bladet gået ind, så blev han forflyttet til Haderslev. Herfra fulgte han 1758-62 tropperne til Holsten, men 1763 var han hjemme igen. Nu tog han fat på ny. Han fik kontakt med byens bogtrykker Luckander, og 1764 indsendte han til Kommercekollegiet ansøgning om privilegium på et blad med titlen »Haderslebensische gelehrte und gemeinnützige Nachrichten«. Ideen var at ophjælpe bogtrykkeren, og bladet skulle være med til at udbrede kendskabet til inden- og udenlandske økonomiske nyheder, opgaver og erfaringer.³³ Kort sagt et typisk økonomisk oplysningsskrift.

Straks i det nye år blev bladet søsat. Titlen udtrykte klart udgiverens hensigt: »Nachrichten vom Baltischen Meere, aus dem Reiche der Gelehrsamkeit, der Sittenlehre, der Haushaltungs-Kunde, der schönen Wissenschaften, und Künste, den gemeinen Nutzen zu befördern«. Hver uge gennem de næste tre år udkom det med et nummer på fire små kvartsider. Lidt over 200 sider blev det til årligt. Oplaget lå på op mod 250 stk., og bladet var i kommission hos boghandlere og bogbindere i Ribe, Aabenraa, Tønder, Flensborg og Altona.

For at fremme udbredelsen og i håb om anerkendelse sendte Camerer det til gamle venner ude i Europa, og så snart der kom ros, blev det sat på tryk. Fra en kendt oplysningsteolog, den før nævnte abbed Jerusalem i Braunschweig, lød der anerkendende ord i et brev af 21. febr. 1765. Abbeden foretrak bladets »behagelige og forstandige mangfoldighed« frem for de sædvanlige ugeskrifters tørre moralske afhandlinger og »økonomiske rapsodier«, og han ønskede Camerer held og lykke med hans arbejde for udbredelse af de skønne videnskaber i den fjerne egn.³⁴ »Nachrichten« var med andre ord et lille led i en større »kulturmission« ! Bladet var på mange måder i slægt med en senere tids aviser, og det var afvekslende: boganmeldelser fra ind- og udland, nyttige nyheder om landbrug og havebrug, opfordringer til reformer i landbrug og husflid, og der var små lokale nyheder om nye forordninger, vejr og vind, vielser og dødsfald og meldinger om rejsende, som passerede Haderslev. Der var lange pædagogiske afhandlinger og indlæg med tilknytning til den verden ude i Europa, som Camerer kendte fra sin ungdom. General von Schmettow

hjalp fra sin garnison i Norge med oversættelser af franske artikler. Rektor O.H.Møller i Flensborg sendte artikler om præster på Haderslev-egnen siden reformationen, og der blev givet plads til at berette om arkæologiske fund modtaget fra vennen provst Riese i Agerskov. Det store forbillede var det franske oplysningstidsskrift »Le Journal Encyclopedique«. Nu som før ville Camerer virke »nyttigt«.

Men læserne svigtede. Camerer forsøgte at gøre en dyd af nødvendigheden og påstod, at bladet ikke ønskede at bejle til alle. Man ønskede sig kun »fornuftige« læsere med dømmekraft, ikke »Dummköpfe« og »boshafte Ausleger«. Man ville heller ikke tage hensyn til dem der kritiserede bladet for at stimulere folks trang til at læse og tænke selvstændigt – netop dette skulle være en opgave, ligesom i de store oplysningstidsskrifter. Men sådanne kritiske udtalelser antydede jo blot, at enden var nær. Atter en gang viste det sig, at oplysningsmanden talte for døve øren – tiden var ikke moden, og bladet gik ind i 1767.

Den uheldige fabrikant

Når man blader gennem »Nachrichten vom Baltischen Meere«, møder man gang på gang et tema, som må have ligget redaktør Camerer særligt på sinde. Der tales om det ønskelige i at fremme dyrkningen af hør og at sætte folk i gang med fremstilling af lærred. Arbejdsanstalter anbefales som middel til at føre omstrefende fattige ind på arbejdsomhedens vej – og der er omtaler af en opdragelsesantalt i Haderslev, hvor børn kunne lære spindingens kunst.

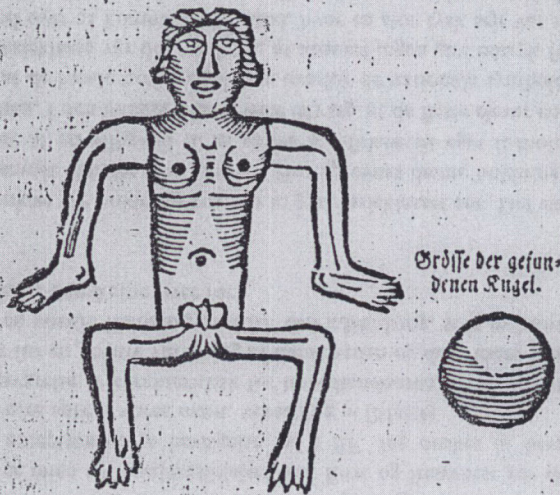
Det var alt sammen kæpheste for Camerer, og det antyder et af hans store projekter i årene fra 1764 og et årti frem. Han var gået igang med ideen umiddelbart efter sin tilbagevenden til Haderslev omkring 1763. Hidtil havde hans trang til at *gavne* især fået teoretisk udtryk. Med pennen i hånd havde han virket i oplysningens tjeneste. Nu tog han skridtet ud i den barske virkelighed. Det blev bestemt ikke en lystrejse.

I Haderslev behøvede han ikke at se sig langt omkring for at finde opgaver. Byen var hjemsted for livregiment-dragonerne. Det var professionelle, hvervede tropper, men lønnen var ringe og sociale problemer var der mange af. Ikke så få af soldaterne havde kone og børn. I 1751 hørte der 67 koner og 104 børn til regimentet.³⁵ De havde svært ved at klare dagen og vejen. Konerne kunne spinde eller vaske for folk, de kunne drive småhandel, men altid levede de på grænsen af fattigdom, og især børnene måtte gå for lud og koldt vand. Denne udbredte fattigdom og det almindelige tiggeri kaldte på initiativer. Det gjaldt om at skaffe arbejde til de arbejdsløse og at lære børnene nyttige

Nachrichten
vom
Baltischen Meere.

Achtzehntes Stück.
Montag, den 28 Octobr. 1765.

Wahre Abbildung des auf Lustrup Mühle, nicht weit von Ripen,
in einer Urne gefundenen vermuthlichen Götzenbildes. 1765.

Da rådmænd Clausen i Ribe i 1760'erne anlagde alleer på sin gård Lustrup mølle, gik det ud over en gravhøj. Der blev fundet en urne med »en lille afgud i bly« og en lille kugle. Provst Riese i Agerskov fremstillede en tegning af fundet og sendte den til Camerer. Han sammenlignede figuren med billederne på guldhornene fra Gallehus, men havde svært ved at forstå meningen.

Rieses tegning blev publiceret i Camerers avis. Redaktørens kommentar til billedet giver et pudsigt signalement af datidens holdning til oldsagerne: »Smuk er afguden ikke, og vi kan næppe tro, at vore tapre forfædre kan have fundet disse gyselige figurer værd at ære ... Kunst eller smag finder vi ikke i dette stykke fra oldtiden«. Det kongelige Bibliotek.

færdigheder, så de kunne klare sig selv – og gennem deres produktion gavne landet.

I 1764 fik Camerer en idé. Hos Kommercekollegiet i København ansøgte han om at få overladt et stykke øde jord på Starup hede. Her ville han bosætte nogle hjemmehørende familier, så de kunne dyrke hør til brug i tekstilfabrikationen.³⁶ Året efter kom der mere kød på sagen. Chefen for det lokale regiment var Caspar Hermann Gottlob greve von Moltke (1738-1800), en søn af den mægtige overhofmarskal A. G. Moltke. Han påtog sig faderskabet for et »Erziehungshaus« for regimentets børn. Dragonernes børn skulle lære at spinde og tjene en løn, så de ikke længere behøvede at tigge, og der var også tænkt på deres skolegang.³⁷ Mon ikke Moltkes plan var blevet til efter samråd med regimentets auditør Camerer? – i alt fald blev Camerer snart projektets ankermand.

I 1765 tog man fat.³⁸ Moltke finansierede køb af et gammelt hus i Præstegade, nu nr. 4, og Moltke udvirkede, at regimentet lovede et årligt tilskud på 25 rdl. Hos Camerers gode ven bogtrykker Luckander blev der trykt ordensregler for instituttet, og det blev markedsført med et trykt informationsbrev. Camerer tegnede et stik af huset, som blev gengivet i Luckanders avis »Nachrichten vom Baltischen Meere« sammen med små meddelelser om institutionen. Samtidig gentog Camerer sin ansøgning om at få overladt et stykke øde jord ved Starup kirke. Her skulle der dyrkes hør til forarbejdning i anstalten i Præstegade. Der blev købt det nødvendige udstyr, hegler, hasper, spinderokke og vævestole.

Regulativet »for det kongelige livregiment dragoners børn, læremesteren og opsynskonon« er dateret 1765, og det gav nøje regler for livet i anstalten.³⁹ Det er et sandt skønmaleri. Børnene skulle møde i rent og pænt tøj, om sommeren kl. 7, om vinteren kl. 8, og lokalerne skulle være rengjorte og pænt strøet med sand. Først skulle børnene have tid til at se på skolelektionen fra dagen før. Derefter skulle der arbejdes, indtil lærerens ankomst kl. 9. Så var der andagt en times tid med oplæsning af en bøn og et stykke af bibelen og til slut sang. Efter et lille frikvarter blev der arbejdet til kl. 12. Så var der middagspause og atter arbejde fra kl. 13.30 til 16.30 afbrudt af et frikvarter. En halv times undervisning i skrivning og regning fulgte derefter og til slut atter arbejde til kl. 18.

Sådan var den smukke plan, og projektet blev søsat under Camerers ledelse. Det gamle hus i Præstegade blev erstattet af et nyt, og i april 1766 begyndte undervisningen. I september 1766 var der 6 vævestole i gang, og 9 børn spandt i huset. Camerer satsede en del af sin egen og hustruens formue på projektet og byggede selv et hus lige ved siden af »anstalten«. Men uden økonomisk rygstød og nem adgang til såvel råvarer som afsætning af produkterne stod virksomheden på svage ben. Camerer indgav derfor fornyet ansøgning om støtte. Han ønskede jord på Starup hede og i Erlev til hørdyrkning for på den måde at få billige råvarer, han agiterede for, at militæret skulle overtage lærred

REGULATIV
für die zu erziehende Kinder des Königl. Leibregiments Dragoner,
wie auch
was deren Lehrmeister und die Aufsichtsfrau dabey zu beobachten haben.

- 1.) Die Kinder kommen im Sommer früh 7 Uhr, im Winter um 8 Uhr, in die große Stube, reinlich von den Eltern angezogen.
- 2.) Die Aufsichtsfrau hat bey Anfaht der Kinder nicht allein die Stube gereinigt, mit Sand bestreut, sondern auch eine halbe Stunde die Fenster geöffnet, und den Wind durchstreichen lassen; Im Sommer sonderlich geschieht diese Auslüftung des Zimmers zum öftren, und im Winter unterhält sie eine beständige und gleiche Wärme.
- 3.) Die Aufsichtsfrau stehet darnach daß die Kinder bey ihrer Anfaht nicht erst in der Schule ihre Butterbrodt verzehren, und dadurch Unreinigkeit und Unordnung verursachen, sondern gleich ihre Väter ergreifen, und sich präpariren die ihnen am vorigen Tage ausgegebene Schy ihres Lehrers zu wissen.
- 4.) Wann über dieser Arbeit eine gute halbe Stunde verfloßen, so hält sie jedes Kind zu seiner Arbeit an, bis der Lehrer kömmt.
- 5.) Um 9 Uhr kömmt der Lehrmeister, und die Kinder gehen von der Arbeit; Er läset die ättesten Kinder, aus Starckes Morgens- und Abendandachten, das Gebet lesen, das Vater Unser andächtig beten, hernach ein Capitel, aus einer im Hause stets liegenden Bibel, aus den ihm ausgegebenen Büchern beten, und schließet mit einem kleinen Gesang die Andacht.
- 6.) Er unterrichtet hierauf die Kinder mit Eifer und ungeheuchelter Lehrart, die Kleinen zu lesen, und die Großen im Christenhum.
- 7.) Um 10 Uhr gehet der Lehrmeister weg; Die Kinder erhalten eine viertel Stunde Strenge sich auf der Straße zu erholten, jedoch mit dem ersten Bedenten, sich nicht zu weit vom Hause zu entfernen, und ohne Unartigkeiten zu begehen, welche sonst gestraffet werden.
- 8.) Nun arbeiten die Kinder unausgesetzt bis 12 Uhr.
- 9.) Um 12 Uhr gehen sie zu Hause, kommen gegen 1 Uhr wieder, und versamen sich so, daß sie gegen halb 2 Uhr allseamt in Arbeit seyn können.
- 10.) Die Kinder arbeiten bis 4 Uhr, und alsdann erhalten sie wieder Erlaubniß bis halb 5 Uhr sich von der Arbeit zu erholten, doch mit obigen Beding, nichts Unartiges zu begehen, und sich nicht weit von der Schule zu entfernen.
- 11.) Von halb 5 bis 5 Uhr giebt der Lehrer den kleinen Kindern Unterricht im Lesen, und den großen im Schreiben und Rechnen. Hiernecht aber arbeiten die Kinder unermüdet bis halb 8 Uhr, und die Frau läset die ättesten Kinder umwächselnd den Abendsegen, das Vater Unser, und andere etwa anzuordnende Gebete andächtig, ehne Ghränck lesen, und stille zu Hause gehen. Die Aufsichtsfrau trägt im Winter besonders Fürsorge für Feuer und Licht.
- 12.) Wollen die Kinder in den warmen Sommertagen zum Trinken etwa zu Hause gehen, kan es zwar denen in der Nähe wohnenden erlaubt werden, aber die weit von der Schule wohnhafte Kinder, müssen sich detsals bey der Aufsichtsfrau melden.
- 13.) In den Sonn- und Feiertagen Morgens um 8 Uhr müssen alle Kinder reinlich angezogen, sich wieder in dem Erziehungs-hause versamen, von wannen sie die Frau, wie auch des Nachmittags, in die Kirche zum Examen führet, welches mit einem Herrn Prediger, der den Weinberg des Herren mit Freuden bauen wird, sol verahndet werden.
- 14.) Alle viertel Jahr wird ein Herr Prediger gebeten, in Beggenwart einiger Herren Officiers, wozu die übrigen Kinder des Regimentes feyerlich mit invitirt werden, die Kinder vor öffentlicher Versammlung zu prüfen.
- 15.) Denen 4 Kindern, die sich in dieser Zeit am besten geübet haben, sollen Prämien an Bibeln, Gesangbüchern, Catechismuse, geschenkt werden, welche schon eingebunden, und auf dem Bande mit einem gewissen Zeichen, welches das Institutum angeigt, versehen seyn; wozu ihnen noch zur Aufmunterung eine Veremahnung zum Fleiß in der Lehr, und in der Arbeit zum Besten des Vaterlandes, gehalten wird.
- 16.) Der Lehrmeister der Kinder soll allezeit bey dem Examen in der Kirche jugen sein, um zuurtheilen, wie weit seine Lehren in den Herzen dieser jungen Pflanzen Wurzel geschlagen, und gewoße zu werden, bey welchen Kindern er künftig mehr Fleiß als etwa an andern anzuwenden habe.

Hadersleben den

1765.

Im Namen des StifTERS.

»Opdragelseshuset« for livregiment dragonernes børn fik dette regulativ i 1765. Regulativet er underskrevet vi stifterens navn«, dvs. regimentschefen Caspar Moltke. Rigsarkivet. Kommercekollegiet, tyske sekretariat journalsag 1773/3.

fra fabrikken til soldatermundering, og han bad om et kontant lån på 1.000 rdl. mod kaution fra Caspar von Moltke.

På højere sted var man egentlig velvillig. Netop i disse år søgte Kommercekollegiet at fremme den hjemlige lærredsproduktion, så soldaterne kunne iklædes disse hjemlige varer fremfor importerede stoffer. Derfor ville kollegiet i princippet gerne føje Camerer, og man bad amtmand Klingenberg i Haderslev undersøge forholdene i »opdragelseshuset«. Amtmandens bedømmelse lød velvillig: Camerer hørte ikke til projektmagerne, han havde anvendt sin egen formue på sagen. Men uden finansiel støtte og adgang til råvarer og afsætning ville det ikke kunne gå.

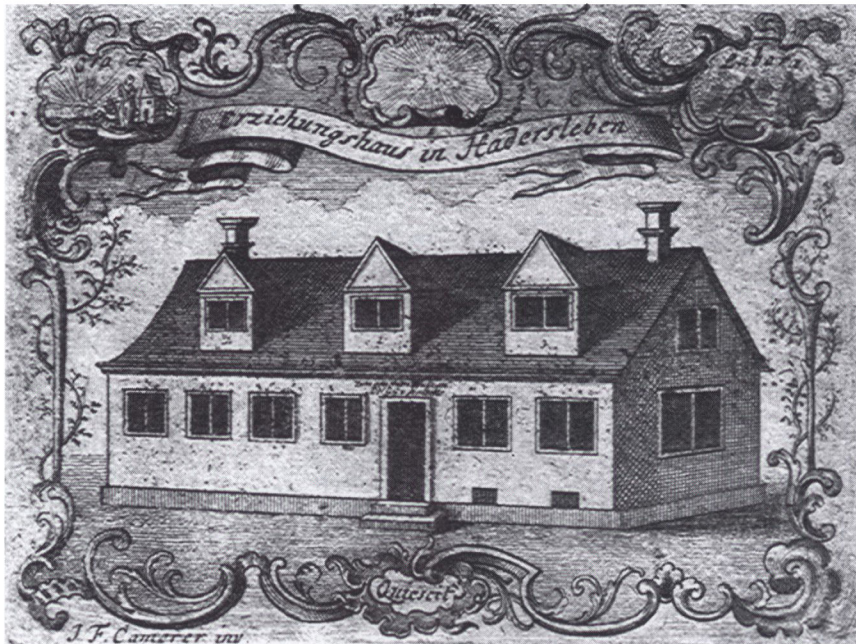
Alligevel opnåede Camerer ikke det ansøgte. Lodsejerne i Starup sagde nej, og det samme gjorde Rentekammeret, som havde myndigheden over jorden i Starup.

Det følgende år 1767 bragte endnu en ubehagelig overraskelse. Livregiment-

dragonerne flyttede til Itzehoe. Planen om en opdragelsesanstalt for dragonbørnene faldt dermed til jorden. Camerer kom under dobbelt pres. Han havde sat store dele af sin formue i lærredsfabrikken, og alt ville være tabt, hvis han skulle flytte fra byen. Han var nødt til at blive tilbage for at redde fabrikken under de ændrede vilkår – men måtte dermed også sige sin stilling op. I København accepterede man Camerer's afskedsansøgning, for man så jo gerne, at »fabrikken« blev fortsat.

Nu købte Camerer »skolehuset« og indledte et sandt stormløb på myndighederne. Gennem statslig kredit og kontrakter om hærleverancer skulle der skabes et nyt fundament for fabrikken.

Først fik Camerer aftalt leverancer på op mod 15.000 alen lærred til det lokale livregimentdragoner, det jyske dragonregiment i Fredericia og et par lokale købmænd. Dernæst rettede han henvendelse til Kommercekollegiet. Han indsendte prøver på fabrikkens formåen, og han stillede i udsigt, at fabrikken kunne levere årligt 100.000 alen lærred til soldaterudrustning, såfremt der blev ydet et lån på 2.000 rdl. som driftskapital. I København var embedsmændene straks lydhøre, for forslaget faldt helt i tråd med regeringens ønsker om at spare på importen og i stedet at fremme den hjemlige produktion.

Opdragelsesanstalten i Præstegade, tegnet af Camerer og gengivet i *Nachrichten vom Baltischen Meere*.

Den militære centraladministration lovede at virke for regimenternes køb, og også Kommercekollegiet bakkede op om sagen.

Den 1. november 1768 forelå afgørelsen. Kong Christian VII satte sin underskrift på et tilsagn om at yde Camerer et toårigt rentefrit kautionslån på 2.000 rdl., dog kun under forudsætning af, at han kunne levere 100.000 alen årligt til hæren, naturligvis mod gængs betaling. Året før var det lykkedes at opnå et lån på 1.000 rdl. fra det norske rytterregiments kasse, mod Moltkes kaution.

Nu fangede bordet. Staten havde givet et tilsagn om støtte, men så sandelig på skrappe betingelser, levering af 100.000 alen årligt. Og Camerer havde gjort regning uden vært.

Regimenterne stod bestemt ikke i kø for at afgive ordrer. Det lykkedes at aftale leverancer til straffefangerne (slaverne) i Rendsborg, til sjællandske dragonregiment i Næstved, holstenske dragonregiment i Odense og jyske dragonregiment i Fredericia, men ordrerne nåede slet ikke op på de nævnte tal. Købmændene købte heller ikke meget, og Camerer manglede kontanter til køb af råvaren hør. I byen vandt projektet ikke tiltro. Derfor måtte han trække i land. Nu anførte han pludselig, at omkostningerne ved produktion af 100.000 alen ville være årligt 16.000 rdl. De 7 vævestole muliggjorde ej heller en årsproduktion på 100.000 alen.

Camerer måtte bide i det sure æble, og næppe var tilsagnet om støtte indløbet fra København, så bad han om at blive fritaget for den store forpligtelse. Tilskudet ønskede han selvfølgelig at beholde. Det skabte naturligvis surhed i regeringskontorerne. I skarpe vendinger fik han at høre for, at han ikke havde tænkt sig ordentligt om, og i stedet blev han bedt om et nyt, mere realistisk udspil. Svaret var et tilbud om at levere 50.000 alen årligt i to år, derefter årligt 100.000 alen. Kommercekollegiet accepterede – for man ville jo så gerne have den hjemlige industri i gang, med mindst mulig udgift for staten – og Camerer fik langt om længe det rentefri kautionslån på 2.000 rdl. De militære myndigheder lovede at støtte sagen.

Men de skønne håb blev gjort til skamme. I 1769 lykkedes det kun at afsætte 13.441 alen til regimenterne og nogle få købmænd. Der var langt til de lovede 50.000 alen. I hele perioden 1766-72 opnåede Camerer kun at levere 44.386 alen. Han måtte erkende, at han »ikke kunne drive værket sådan, at det kunne tiltage«. Statslånet var en tidsindstillet bombe, for beløbet forfaldt til betaling, når produktionskravet ikke blev opfyldt.

Noget måtte gøres. Camerer bad om lettelser i told- og afgifter ved import af råvarer og salg af produkterne og om frihed for indkvartering, men i København prøvede man at holde ham fast på aftalerne. Man drømte stadig om at virksomheden kunne fremme hør dyrkningen og spinderierne – men ud

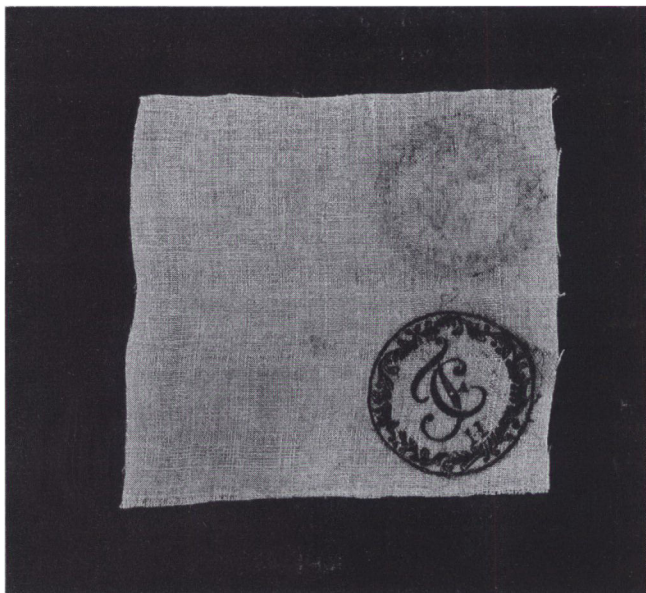
over klap på skulderen kom der ikke megen reel støtte fra den kant. Camerer var magtesløs og foreslog, at en anerkendt ekspert skulle syne værket – i håb om, at uvildige øjne kunne komme med gode ideer og give ham medhold i, at han med den givne støtte havde gjort alt tænkeligt og altså ikke kunne kræves til kontant regnskab.

Herefter fik Haderslev i februar 1771 besøg af amtmand Hans de Hoffmann fra Fredericia. Hoffmann havde erfaringer fra tekstilvirksomhederne i Fredericia – og blev i øvrigt senere kendt som medudgiver af Erik Pontoppidans »Danske Atlas«. Hoffmann inspicerede virksomheden med skarpe øjne. Fabrikken var insolvent, men han prøvede alligevel at strikke en redningsplan sammen.⁴⁰ Camerer måtte undskyldes: Han havde fået for lidt støtte i starten og havde derfor måttet indkøbe hør så dyrt, at varerne ikke blev konkurrencedygtige, og han havde løbende måttet stifte gæld. Nu burde der tilføres fabrikken arbejdskraft, og regimenterne skulle *tvinges* til at købe – for netop den manglende købelyst havde været det store problem. Købmand Raben ude i byen, som handlede med hør og havde mange hjemmевævere i sit brød, lovede at skaffe yderligere lærred fra oplandet. Når salget var sikkert, ville det blive muligt at afbetale statslånet gradvist. Alternativet ville være en lukning af virksomheden med tab for både Camerer og staten.

Alligevel skete der intet. De »afdankede« soldater, som skulle arbejde i fabrikken, blev trukket bort, og produktionen sygnede hen. Camerer blev hængende med den urentable virksomhed og opgjorde, at han havde investeret hustruens formue på 4000 rdl. og sin egen arv på 3000 rdl., i alt 7000 rdl. i det håbløse projekt.

I København arbejdede bogholderiet videre. Staten glemte ikke, at tilskudet forfaldt til betaling, når produktionsmålet ikke blev opfyldt, og i december 1772 fik Camerer afslag på sin bøn om eftergivelse af gælden – han *skulle* betale. Det var et hårdt slag – 3000 rdl. var ikke småpenge for en ubemidlet embedsmand. Camerer opbød alle sine kræfter og gik til modangreb. Ved tidligere lejligheder havde han kunnet benytte sin svoger Oeder som sin agent i regeringskontorerne i København. Det var ikke muligt denne gang, for Oeder var faldet i unåde og var flyttet til Oldenburg. Camerer måtte så rejse afsted selv. Han drog til hovedstaden for gennem vinteren 1772-73 at bombardere embedsmændene med bønsskrivelser.⁴¹ Omstændeligt anførte han, at det ville være urimeligt nu at lade fabrikken gå ind. Den var jo fuldt funktionsduelig med 8 vævestole, 10 spinderokke og andre redskaber. Byen kunne køre det videre med en beskeden investering og på den måde give beskæftigelse til mange arbejdsløse fattige, og der kunne samarbejdes med landboerne, så lærredsfremstillingen kunne udbredes yderligere på landet.

Hvis staten fastholdt sit krav om tilbagebetaling af gælden, ville han lide

I august 1767 søgte Camerer at overbevise centraladministrationen om »lærredsfabrikkens« duelighed. Han indsendte prøver på fint hvidt lærred med påtrykt stempel. Samtidig stillede han i udsigt, at der inden længe ville foreligge endnu finere kvaliteter. Rigsarkivet, Kommercekollegiet, tyske sekretariat, journalsag 1770/371. Helge Krempin foto.

blodig uret: »Ikke ønsket om personlig vinding har ledet mig. Aldrig har jeg haft andet i tankerne end at gavne landet på en bedre måde end jeg kunne ved blot at være auditør. At opdrage gode, nyttige og arbejdsomme borgere og derved gøre mig mere bekendt for staten og at række en hånd til hr. greve Caspar von Moltkes rosværdige forehavende – det har været mit eneste øjemed. ... Har jeg taget fejl, så har jeg allerede bødet nok for fejltagelsen. ...Mangen bitter time har jeg måttet forvinde, og det argeste er, at jeg nu ser mig overvældet af gæld. ... Bør en tro undersåt, der har tjent staten som nyttig borger og kongelig embedsmand gennem 23 år og som efter fattig evne og uden forfængelig selvhævdelse har søgt at fremme landets bedste som ivrig patriot, ikke kunne gøre sig håb om en nåde, som ydes til mange, der måske har handlet ud af mindre rene hensigter?« Camerer bad om, at nåde måtte gå for ret, så han kunne ende sine dage som redelig borger og nyttig embedsmand i det land, som nu var blevet hans fædreland.

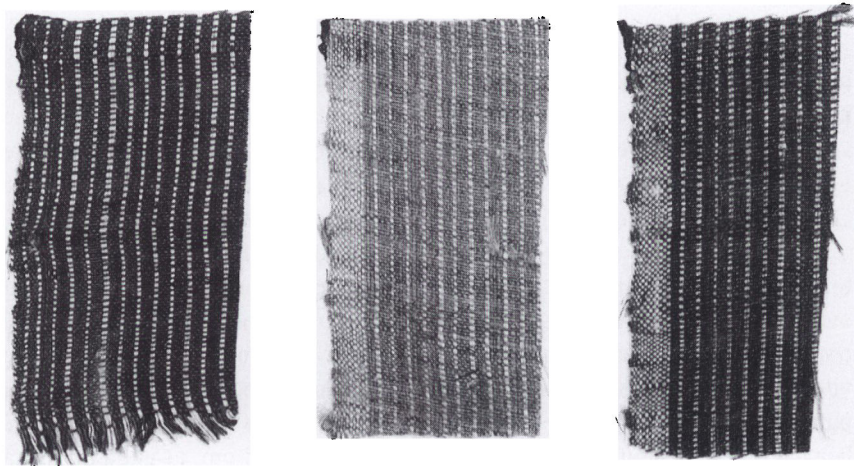
De store ord gjorde indtryk. »Dette skal undersøges«, skrev embedsmanden køligt på sagen,⁴² og magistraten i Haderslev blev bedt om at sende nye oplysninger. Den 10. april 1773 faldt afgørelsen. Camerer fik eftergivet halvde-

len af de 2000 rdl., resten skulle afdrages til fastlagte terminer. Atter greb Camerer pennen for at gentage sit ønske. Det var ham plát umuligt at betale, kun salg af hans samlinger af malerier, kobberstik, bøger, manuskripter, kunstgenstande og mineralier kunne måske indbringe en smule til afdragene.

Nu er man i København sikkert blevet træt af den gode »fabrikant«. I alt fald fik sagen lov at henstå uafklaret. I 1776 bad Camerer derfor igen om gældseftergivelse, så han kunne sælge de to små ejendomme i Præstegade.⁴³ Det blev langt om længe tilladt, og efter 10 års sejpineri blev denne mislykkede historie endelig afsluttet.

Ridefoged

Siden 1752 havde Camerer tjent sit brød som auditør ved livregiment dragonerne, men gagen var ringe, og stillingen gav ikke anledning til at dyrke de »økonomiske videnskaber«, som var hans interesse siden studieårene. Den lavt rangerende auditørstilling blev blot betragtet som et springbræt til mere givtige embeder. Næsten fra den første dag ønskede Camerer sig bort. Gang på gang søgte han om et mere attraktivt embede, og hver gang påberåbte han

I 1768 sendte Camerer Kommercekollegiet i København disse tre prøver på »farvet og vævet lærred, som på mange måder kan være nyttigt for almenheden«. Han fremhævede, at lærredet var vævet på virksomheden i Haderslev, og at lignende lærred kunne fremstilles i stor mængde. Hensigten var klar: at bede de høje herrer i København om støtte til fortsættelse af arbejdet. Farverne er rød, grøn og beige med en lys stribe. Rigsarkivet, Kommercekollegiet, tyske sekretariat, journalsag 1770/371. Helge Krempin foto.

sig sine »nyttige« bestræbelser for at gavne landbrug og industri – det var populære toner i regeringen.

Først søgte han at blive amtsforvalter i Haderslev østeramt. Amtsforsvalter Caspar von Saldern var død den 5. august 1758, og 14 dage efter lå der en ansøgning fra Camerer på kancelliets bord i København. Der var flere »om budet«, et udtryk som skal tages rent bogstaveligt, idet det var kutyme, at ansøgere til embeder tilbød at *betale* for at få det ansøgte.

Camerer tilbød at yde årligt 200 rdl. til enken, og yderligere kunne han anføre sine bestræbelser for at fremme silke-, humle- og korndyrkningen.⁴⁴

Håbet blev gjort til skamme, og året efter forsøgte han sig så med herredsfogedembedet i Treja i Sydslesvig. Han tilbød at betale embedet enten med 800 – 1.000 rdl. til de fattige eller at investere samme beløb i silkedyrkning eller plantning af morbærtræer. Også denne gang var resultatet negativt.⁴⁵

Efter afskeden som auditor i 1768 blev det endnu mere presserende at få en ny stilling – vel at mærke en stilling, som gjorde det muligt at blive i Haderslev og drive »fabrikken«. Han måtte tænke på probate midler. Ville man dengang påvirke administrationens gang, var det ikke nok blot at vifte med pengesedlerne. Bedre var det at have fortalere hos de mægtige ministre. Her kom svogerskabet til den før nævnte læge og botaniker Georg Christian Oeder, skaberen af værket »Flora Danica«, til nytte. Oeder var i sin tid kaldt til København af statsminister J. H. E. Bernstorff, og som centralt placeret person havde Oeder meget mere direkte adgang til administrationens inderste cirkler end svogeren i det fjerne Slesvig. Oeder fik derfor til opgave at føre pennen for at fremme svogersens sag.

I 1767 prøvede Camerer at blive byfoged i Haderslev. Oeder indsendte en bønsskrivelse, men desværre erfarede han under de nødvendige forudgående sonderinger, at stillingen var lovet en anden. Oeder måtte så nøjes med at sende nogle pæne ord til Bernstorff om svogeren og bede om, at der ved næst givne lejlighed måtte blive tænkt pænt på den stakkels mand.⁴⁶

Den næste chance viste sig, da ridefogeden for Hviding og Nørre Rangstrup herreder Johann Christopher Mussmann i 1768 stod til afsked på grund af gentagen kasseangel. Det var ganske vist ikke en særlig velaflagt stilling. De faste indtægter var kun anslået til 233 rdl. 16 skl., hvortil dog kom en del sportler. Det var heller ikke normalt, at ridefogeden var akademiker sådan som Camerer, men det gjaldt jo for ham om at kunne blive i Haderslev. Altså meldte han sig blandt ansøgerne.⁴⁷

Det var der også andre der gjorde. I alt 18 ansøgninger indløb, flere velkvalificerede, folk med lang erfaring i central- og lokaladministrationen, og der var bud på indtil 1.500 rdl. Den ansete husfoged Christian Outzen i Roost⁴⁸ meldte

sig med mange kvalifikationer. Han havde været konstitueret i stillingen, havde læst jura og økonomi i København og var praktisk landmand. Han stillede i udsigt at kunne bringe de tilbagestående herreder til fremgang. Ovenikøbet lovede han at dække Mussmanns kassedefekt.

I sammenligning hermed stod ansøgningen fra Camerer svagt. Han lovede ikke kontanter, og havde ikke direkte praktisk erfaring. Og dog: Svogeren Oeder førte ordet for Camerer, og her gik talen slet ikke på ridefogedstillingens indhold, men på hensynet til lærredsfabrikken. På svogerens vegne bad Oeder om stillingen, så Camerer på denne måde kunne forblive i Haderslev og forsøge at redde fabrikken.

Oeder havde fundet de rigtige toner – for i centraladministrationen lagde man vægt på den »industrielle« udvikling. Man ville gerne sikre fabrikkens drift, helst uden direkte udgifter for staten. Kun Camerers ønske om at måtte blive boende i byen voldte besvær, for ridefogedens forpligtelser lå langt borte fra byen i de vidtstrakte herreder fra Rømø til Bevtoft og Agerskov. Amtmanden i Haderslev fremhævede da også, at ridefogeden absolut burde have bopæl i sit embedsområde – han kunne ikke bo inde i amtsbyen.

Resultatet blev et slags kompromis. Camerer fik stillingen, og de andre velkvalificerede folk blev forbigået. Dog blev det pålagt Camerer at flytte ud i sit nye distrikt – skete det ikke, måtte han ansætte en fuldmægtig, som kunne varetage opgaverne dér. Under alle omstændigheder måtte han love at indfinde sig i de to herreder, når vigtige sager krævede det. – Langt om længe havde Camerer nået en civil bestilling, således som han hele tiden havde ønsket. Ovenikøbet en stilling, hvor han kunne virke »nyttigt« for at gavne landbefolkningens og dermed statens økonomiske vilkår. Den første tid blev han boende i Haderslev, og først da fabrikken var solgt, flyttede han vestpå. I 1776 boede han vistnok i Skærbæk, for endelig året efter at slå sig varigt ned i Vodder. Her købte han 1777 kirkeværgen Anders Nielsen Tønders stråtækkede hus på 12 fag med en del indbo, stald og have og fæstejord på den tidligere herregård Holbæks mark. Prisen var 200 mark samt en rente på 4 rdl. om måneden til den foregående ejer og hans kone.⁴⁹

En ridefogeds opgaver var mange.⁵⁰ Stillingen kendes kun i Haderslev amt. Ridefogeden skulle varetage statens økonomiske interesser i sit område. Han skulle regelmæssigt »beride« distriktet, tilse fæstebøndernes bygninger, undersøge om de havde tilsået jorderne og give råd til forbedring af agerbruget, han skulle opkræve de faste skatter, bøder og andre afgifter og føre omhyggeligt regnskab over beløb og restancer. Også inderster skulle han sætte i skat. Pengene skulle han hver måned aflevere hos amtforvalteren i Haderslev, og her skulle han deltage i møder omkring fæste-, bøde- og restanceforhold. Der var også opgaver af delvis retslig karakter. Ridefogeden skulle være til stede

ved syns- og skifteforretninger, gennemse kontrakter og købebreve og på tingretterne varetage kongens økonomiske og fiskale interesser. Politivæsenet skulle han overvåge ligesom strandinger på vestkysten. Han var lægdsforstander og skulle deltage i sessionsmøderne i Haderslev. Endelig havde han særlig pligt til at varetage områdets »økonomi« – og dette sidste blev Camerers specielle interesse.

I Haderslev amtsarkiv og amtsstuearkiv kan vi følge Camerers virksomhed.⁵¹ Akterne røber en engageret embedsmand, som brændte for at forbedre landbefolkningens vilkår. Flere eksempler viser, hvordan han gik i brechen for enkeltpersoner, når de nøjeregnende statsrevisorer klagede over skatte- eller bødestancer. I sådanne situationer lagde han et fint kendskab til menigmands leveforhold for dagen. I 1771 havde revisionen f.eks. klaget over nogle skattestancer. Camerer tog skatteyderne i forsvar og anførte de mange besværligheder, som netop på dette tidspunkt hjemsøgte befolkningen: misvækst og kvægsyge havde hærget, og hestehandelen var heller ikke gået godt. Tiggerne oversvømmede landet – så de høje herrer blev anbefalet at se realiteterne i øje og afskrive restancerne.⁵²

Herredernes »økonomi« optog en stor del af Camerers tid. Det var hans erklærede håb at gøre noget »nyttigt« for landmanden og landet – »om det så blot skulle være gennem kartoffel- og hør dyrkning«, som han skrev i 1773.⁵³ Embedsvirksomheden blev dermed en slags forlængelse af det han havde forsøgt lige siden planen om hør dyrkning i 1764 og fabriksprojektet fra 1765.

Ridefogeden skulle indberette om kniplingshandlere og kniplepiger, om høstudbytte og kvæghold. Med særlig omhu udarbejdede han fra 1774 de årlige indberetninger om herredernes erhvervsforhold. Her viste han sin dybe indsigt i og interesse for husflidens vilkår – og han udarbejdede lange redegørelser med forslag til reformer. Der var i høj grad brug for nytænkning. Bønderne var ikke meget stemt for at prøve noget nyt. Derfor foreslog han, at præster og embedsmænd gik i forvejen, således som pastor Overbeck i Vodder havde prøvet med tobaksdyrkning og provst Lüders i Lyksborg havde virket for agerbrugets fremme. I Vodder kendte Camerer en enkelt bonde, som havde indført kunstig engvanding, og som havde forsøgt at dyrke kartofler på friland. Hvis den slags prisværdige initiativer blev belønnet med præmier, ville det sikkert lokke andre til efterfølgelse.⁵⁴

Ellers gjaldt det især om at øge den hjemlige produktion af hørlærred og uldtøj. Hidtil havde de større bønder set med foragt på denne syssel, fordi den gav så ringe udbytte. De fattige folk på landet måtte erhverve hørren dyrt i byerne, og for at få penge til de daglige fornødenheder var de nødt til at afsætte det færdige lærred i små partier til spotpris, så snart de havde en smule

færdigt. Hvis dette skulle ændres, måtte øvrigheden gribe regulerende ind. Indtil hør dyrkningen kunne brede sig, måtte der skaffes producenterne billig hør, og i byerne burde der være opkøbere, som kunne aftage tekstilerne til en rimelig pris med henblik på videresalg i København. I hvert amt burde der også oprettes tugthuse, hvor de mange omstrejfende tiggere kunne sættes i arbejde til statens nytte og producere tøj til hjemmemarkedet. Nogle fattige kunne også bosættes på de mange udyrkede jorder i Camerers herreder og på den måde være med til at øge befolkningstallet og »industrien«.

Disse tanker lå i snæver forlængelse af ideerne bag den mislykkede fabrik i Haderslev – og de er tidstypiske. På samme måde ivrede nyttelystne skribenter, præster og embedsmænd i ind- og udland. Camerer udtrykker den oplyste elites tankegang – men megen gennemslagskraft havde de gode ideer ikke.

Pensionist i det fjerne Vestslesvig

»Min flittige mand« – sådan yndede fru Camerer (født Ericius) at omtale sin ægtemand – og det var sandt. Siden ankomsten til Slesvig i 1752 havde han været i uafbrudt aktivitet som embedsmand. Stillingen som ridefoged var ikke en sinecurepost. Tilsynet med det store embedsdistrikt krævede utallige rejser, og som årene gik føltes især de lange ekspeditioner ved vintertide mere og mere trættende. Camerer længtes efter at kunne hellige sig egne interesser.

I 1780 var tiden inde. Han indgav sin afskedsansøgning – og kunne samtidig oplyse, at en postfører Peter Bramsløv ønskede stillingen og var villig til af egen lomme at betale en årlig pension til Camerer på 250 rdl. Et så fordelagtigt tilbud kunne regnemestrene i København ikke lade hånt om. Staten øjnede en besparelse, og Camerer fik sin afsked. Efterfølgeren overtog alle forpligtelser overfor statstjeneren med 28 års virke bag sig – staten slap ganske gratis!⁵⁵

Langt om længe var Camerer nu sin egen herre. Han blev boende i Vodder og koketterede med sin »ensomme hytte ukendt for hele den store verden«, og sit indskrænkede virke »inden for en kreds på blot 6 mil«. Men i praksis opgav pensionisten ikke forbindelsen til den store verden. Han blev ved med at studere dags- og ugepressen og de mange tidsskrifter – udbudet var vokset væsentligt siden ungdomstiden i Göttingen.

En strøm af bøger gik over skrivebordet i det fjerne Vodder på kanten af Nørrejylland. I Haderslev havde han kontakt med et »læseselskab«,⁵⁶ og tyske og danske tidsskrifter holdt ham orienteret. Vi træffer flere af de mest kendte organer i hans udvalg: Göckings »Journal von und für Deutschland«, v.

Schirachs indflydelsesrige Hamborg-tidsskrift »Politisches Journal«, det store anmeldelsestidsskrift »Allgemeine deutsche Bibliothek« udgivet af Nicolai, Schütz' og Hufelands populære »Allgemeine Literatur Zeitung«, »Altonaer Mercur« og »Neue Hamburger Zeitung«, Boies »Deutsches Museum« – tilligemed »Nyeste Kiøbenhavnse Efterretninger om lærde Sager«. Da det vigtige oplysningsskrift »Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte« begyndte at udkomme i 1787, meldte Camerer sig straks blandt abonnenterne – og han blev en flittig bidragyder ikke blot til dette skrift, men sendte regelmæssigt bidrag til de store tyske tidsskrifter. På den måde plejede han sine kontakter – og vel også sin forfængelighed.⁵⁷ Takket være de spredte skriverier i de mange tidsskrifter er det endnu muligt at tegne omridsene af pensionistens virke.

Den uforfærdede oplysningsgejst var levende, i praksis såvelsom i teori. Uden for huset havde Camerer sin jordlod, og her prøvede han gennem *haveeksperimenter* at give landboerne smag for nye afgrøder. Han dyrkede kartofler og priste den nye afgrødes fortrin: ville de gode folk måske ikke spise kartoflerne, så kunne de dog med fordel anvendes til foder for svin, høns og andet fjerkræ – men ak – naboerne var ikke til at påvirke – kål forblev den eneste grøntsag i tofterne, og grød skulle der altid på bordet. Fra venner i Tyskland fik han sendt frø til kørvel, spinat, ærter, bønner, salat, agurker, artiskokker og solsikker, og blomster var der mange af. Fra Strasburg fik han ribbefri bønner, og han delte ud til sine havevenner. Den gamle velynder grev von Schmettow sendte breve og fortalte om solsikkernes fortræffeligheder. Camerer gjorde forsøget. Af solsikkefrø fremstillede han olie – og havde ellers gavn af frøene til høns og kanariefugle. Men i øvrigt faldt Camerers velmente frø sikkert på klippegrund blandt Vodder-boerne – de trak vel sagtens på skuldrene af den mærkelige mand med den fine titel – han var dog en fremmed. Naboerne holdt fast ved det gammelkendte.⁵⁸

I sine artikler kæmpede han ellers videre for sine gamle kæpheste, og vi genfinder en del tanker fra de officielle indberetninger i årene som ridefoged. Igen foreslog han, at hør dyrkning blev udvidet. *Husfliden* skulle ophjælpes, og producenterne befries for det trykkende afhængighedsforhold til købmændene. I stedet skulle det offentlige hjælpe dem med billige råvarer og garantere afsætningen af produkterne. Tiggeriet skulle styres, og arbejdsanstalter bekæmpe arbejdsløsheden og udbrede arbejdssomhed.⁵⁹

En gang imellem kan Camerers indlæg måske virke som gammelmandssnak – han gentog ideer fra år tilbage og pudsede sit renommé. Men der er også bemærkelsesværdige træk. Gennem mange indlæg ånder en varm og levende social forståelse. Han havde øjnene åbne for de *fattiges problemer*. Da han i 1790 læste i Heinzes »Sammlungen zur Geschichte und Staatswissenschaft« om tiggeriet i Slesvig, blev han stødt over en del hårde ord om det »lidelige

og udsvævende tiggerlaug«. Han tog bladet fra munden. Problemet var faktisk et helt andet: Sagen drejede sig om utallige stakkels mennesker, som havde forsorg behov. Han kendte det af egen erfaring i Vodder. Dagligt kom der stakler for at få hjælp – en 80-årig stokblind mand blev ført omkring af den 70-årige kone; en anden mand måtte køre sin lamme kone omkring på en kærre; en fattig mand drog rundt med sine syv børn og konen, som havde mistet forstanden ved sidste fødsel. Sognet måtte sørge for en næsten tosset mand. Han »gik på omgang«, tre dage hvert sted, »ofte raser og brøler han, løber nøgen bort, indtil han bliver bundet og overdænget med slag atter bringes til ro ... Så længe han er i landsbyen, falder han alle til byrde«. Mere politi kunne ikke løse problemet – der måtte oprettes »forsørgelseshuse«. Og så var der de mange børnerige familier. Selv med den bedste vilje kunne mødrene ikke tjene noget særligt ved at kniple, og mændenes arbejde ved tærskning gav ikke brød nok til de mange munde. »I disse familier er den bitreste armod. Måtte dog lykkens yndlinge endelig engang lukke øjnene op. Men ville de så også vise *følelse?*«, sluttede Camerer sit indlæg. Her taler en erfaren mand med hjertet på det rette sted.⁶⁰

Der var uden tvivl langt til meningsfæller i det afsides Haderslev vesteramt. I nabosognet Højrup fandt Camerer imidlertid forståelse. I Højrup præstegård residerede Jørgen Mechlenburg i årene 1780-89. Han havde først været ansat i Agerskov hos Camerers bekendt provst Riese. I Højrup fremstod han som en af de ivrigste forkæmpere for en *forbedring af skolerne* på landet. Han udarbejdede skoleplaner, indrettede skolebibliotek og indførte udvidet undervisning for børn og voksne. De ambitiøse og før usete initiativer var naturligvis såre ilde lidt af bønderne – de øgede skolekrav var et indgreb i bøndernes lokale selvbestemmelse og pålagde dem økonomiske byrder. Men for Camerer var Mechlenburg den helt rigtige præst, og han berettede til velynderen von Schmettow om de opmuntrende nydannelser. Ved udgivelsen af Mechlenburgs bog »Uforgribelige Tanker til nærmere Eftertanke om Midler til Land-Almuens bedre Oplysning især formedelst Skolevæsenets Forbedring« (1788) udsendte Camerer straks en anbefaling i Provinzialberichte. At bønderne var hovedfjenden, var han helt klar over: »Bønderne er vel blot misfornøjede, fordi børnene skal gå i skole. Men betyder det, at de kan bedømme forfatteren, hans skrift og initiativer? Hvis bonden skal være dommer over gode, omend ham selv ubehagelige anstalter, så...«⁶¹ – Oplysningsmændene var ikke indstillet på at lade befolkningen råde og bedømme de nye tanker – »missionærerne« var hævet over folkets dom!

Den gamle krigsråd var også en *lighedens mand*. Han agiterede for nedlæggelse af de store ejendomme. Mindre ejendomme ville give brød til flere, fremme nyopdyrkningen af jorden og øge befolkningstallet – »mange arbejds-

somme og tro undersætter udgør statens styrke«. Hans sympati lå ikke hos »det store folk«, men hos »småfolk« – sådan omtalte man i Vodder de store og små landbrugere – og tyskeren tog de danske ord til sig.⁶² Camerer holdt fast ved de økonomiske idealer fra sin ungdom – flere og mindre ejendomme ville være til gavn for stat og folk. Samme opfattelse havde svogeren Oeder fremlagt i en stor afhandling om bondefrihed i 1769.⁶³

Tidens titelsyge fik kritiske ord med på vejen – omend han jo selv gennem årene havde brystet sig af sin egen rang. Nu lod han »det fornuftige publikum« forstå, at en nøjsom borger med retmæssig erhvervet rigdom var nok så prisværdig som »mangen unødigt betitlet junker, råd eller undertiden excellence« – det var ganske provokerende og dog tidstypiske tanker.⁶⁴ Hos den danske kronprins Frederik fandt han den rette indstilling. Ved en bestemt lejlighed havde Frederik danset med nogle soldaterkoner i Slesvig. Da partneren efter første dans udmygst takkede for dansen, skal kronprinsens svar have lydt: »Jeg er ikke mere end et menneske«. ⁶⁵ Sådan talte en virkelig oplysningsmand, og Camerer var begejstret for historien – han fik sit gode indtryk af de danske monarker bekræftet.

Ved anden lejlighed roste Camerer stilen i den danske centraladministration. Her herskede »det danske sprogs ædle enkelhed« overfor kongen. Man brugte ikke tyskernes overdådige titulaturer og høflighedsformler på skrivelser til kongen – man skrev bare »Til Kongen udi Kiøbenhavn« – og »Stormægtigste Konge – Allernådigste Arvekonge og Herre«. Danmark var langt forud for tyskernes opstyltethed – selvom mange »små titelelskere« ikke tænkte som deres konge.⁶⁶ Camerer ivrede også mod de fordærlige embedssalg – men nævnte ikke, at han jo selv havde oplevet fænomenet tidligere i sin tilværelse.⁶⁷

Alle tidens yndlingsemner lod sig høre på Camerers register. Han sympatiserede med den gamle oplysningsteolog abbed Jerusalem i Braunschweig og støttede hans program for en ændret og mere »fornuftig« liturgi. 1784-85 udspandt der sig en længere korrespondance mellem de to – Camerer havde gjort Jerusalem opmærksom på tilsvarende tanker hos den danske teolog Christian Bastholm – og Jerusalem svarede sin beundrer i Vodder med to lange redegørelser for sine holdninger.⁶⁸

Tyskeren og den nyfødte danske nationalisme

Camerer var omkring 32 år gammel, da han kom til den danske konges lande, og der gik mange år, før det gik op for ham, at der kunne ligge et problem i forholdet dansk-tysk. Han ville gøre nytte i sit nye »Vaterland« – og han vurderede midlerne i forhold til dette mål. Han lærte sig dansk – læste danske

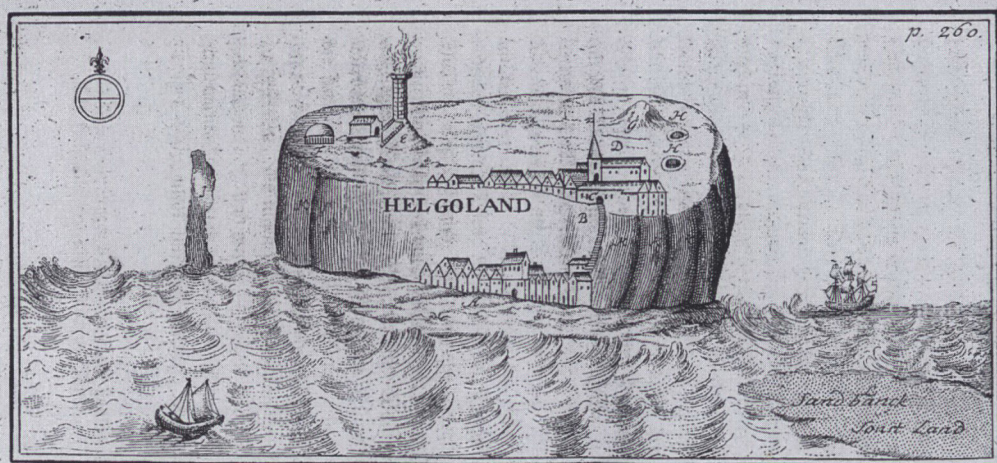
bøger og artikler og kunne formentlig omgås bønder og borgere på deres eget sprog. Han kunne også se, at den udbredte brug af tysk i det dansktalende Nordslesvig var upraktisk. Han roste den tyskfødte generalsuperintendent Adam Struensee (1708-91), fordi han havde lært sig dansk til husbehov, så han kunne benytte sproget ved sine visitatser i Nordslesvig.⁶⁹

I lyset af denne pragmatiske holdning må man forstå den plan om en reform af Haderslev latinskole, som han fremlagde engang før 1770. De før nævnte akademier i Braunschweig og Kassel var det store forbillede. Dér lå vægten på moderne sprog og realvidenskaber, og lignende idealer prægede det kongelige gymnasium »Christianeum« i Altona, hvor vennen J.J. Dusch var rektor fra 1766. Camerers reformplan blev sendt til statsminister J.Fr. Struensee, og han fik et venligt svar, men derefter skete der intet – nye folk overtog administrationen.

Først i 1781 kom planen atter frem af gemmerne. Camerer sendte den til rektor Strodtmann i Haderslev – en ivrig oplysningsmand ligesom han selv. Han foreslog, at en række mindre skoler blev nedlagt. Haderslev kunne med sin beliggenhed på grænsen mellem »de tyske provinser« og Nørrejylland udbygges som en videregående, moderne indrettet skole for unge fra både Nørrejylland og hertugdømmerne. I Haderslev kunne de læse under rolige forhold og nær på hjemmet, billigere end i udlandet. Tilgang af danske nordfra til skolen ville desuden være til gavn for embedsstanden i Nordslesvig – den burde kunne dansk og kende dansk lovgivning. Planen afspejler sin forfatter, som ikke ville finde på at tænke i kategorier som dansk contra tysk men blot indrette verden så praktisk som muligt.⁷⁰ Der kom blot ikke noget ud af henvendelsen til Haderslev-rektoren. Endnu engang blev planen henlagt – i skolens arkiv.

Men tiden ændrede sig. I Vodder levede Camerer ret isoleret uden megen omgang med sine danske naboer. Det skyldtes vel ikke modvilje, snarere alder, helbred og krigsrådens manglende lyst til at gå på besøg. En ny tids nationale tænke måde kom imidlertid til den stille landsby. I 1776 indførtes indfødsretsloven, og Camerer måtte ligesom andre indvandrere søge om dansk indfødsret. Han indsendte en egenhændig dansk ansøgning – og opnåede det ansøgte.⁷¹

Dermed var det sidste ord blot ikke sagt. Et årti senere brød modsætningen dansk-tysk ud i lys lue. Den såkaldte »tyskerfejde« i København i årene 1789-90 forbitrede sindene. Dønningerne mærkedes helt ud til Vodder. I præstegården flyttede en ny præstekone ind. Hun kom fra København, og da hun hørte, at hendes tjenestdreng ville skifte plads og tjene Camerer, udbrød hun: »Hvad vil du hos de folk, det er jo blot tyskere. Hvor godt vil du få det dér?« En sådan udtalelse virkede naturligvis ubehageligt – krigsråden var ilde berørt og prøvede at skelne mellem sin grundlæggende velvilje mod det danske folk

A. Das Unterland. B. Die Treppe von 180. Stufen. C. Das Thor, wodar Prodiant-Käus nebst dem Arfenal ist. D. Die Kirche. E. Die Feuer-Backe, vor die Schiffe die von und nach der Ulbe laufen. F. der Pulver-Thurm. G. der Flaggen-Berg. H. Saps-Huhl, wo die Einwohner ihr Wasser schöpfen. I. Ein Stück, so vom Lande abgespület und der Mürrich genant wird. K. Buchten, die ins Land eingeben. L. die Dühne ist sonst mit Helgoland vereinigt gewesen.
J. F. C. del.

Camerer kunne lide at tegne, og flere af hans topografiske arbejder blev ledsaget af egenhændige illustrationer. I »Vermischte historisch-politische Nachrichten in Briefen von einigen merkwürdigen Gegenden der Herzogthümer Schleswig und Hollstein« (1758) er denne tegning af Helgoland gengivet som led i udgivelsen af Johann Laß' Helgoland-beskrivelse.

som helhed og så den slags vildskud sådan tolkede han den øjeblikkelige »tyskerfejde«. ⁷²

»Tyskerfejden« gav også en ny dimension til Camerers skoleplan. Som nævnt havde den samlet støv siden 1781. Ti år senere sendte han den til skolens nye rektor, A.R. von Brincken, som lod den offentliggøre i Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte. Her gav v. Brincken ordene fra 1781 en ny drejning, påvirket af de nationale strømninger efter »tyskerfejden«. Brincken tilføjede, at en dansk-tysk skole i Haderslev kunne fremme den sympatiske omgang, »som endnu er noget tilbageholdende, fremmed og kold mellem indfødte danske og »die Provinzialen« dvs. dem fra hertugdømmerne. Rektor Brincken uddybede synspunktet i en følgende artikel. Han så først og fremmest den påtænkte skole som et middel til at skabe »en nærmere forening af den danske og tyske ungdoms gemytter i kærlighed og velvilje«. ⁷³

Det var nye tanker. I sådanne baner havde den aldrende krigsråd ikke tænkt, da han oprindeligt udtænkte planen, og han måtte reagere. Camerer havde rod i en helt anden tid og fremlagde derfor året efter sit syn på den mærkelige nationalt ophidsede nutid: Da han udtænkte planen, havde han som

enfoldig patriot blot ment, at det var *nyttigt* at fremme danskundskaberne hos folk, som ønskede et embede i det dansktalende Nordslesvig. Dengang havde han ikke kunnet forudse de sidste 20 års »helt overdrevne had fra et parti danskere, som man med rette kunne kalde »enragés« [gale eller rasende mennesker].« Naturligvis kunne han tilslutte sig v. Brinckens ønsker. Men Camerer håbede, at »en så uretfærdig foragt for medundersåtterne under én og samme konge vil forsvinde som en meteor.« »Die mehrere Liebe der Unterthanen der besten Könige unter sich« ønskede han genoprettet. Han sluttede med disse ord, som viser, at han endnu levede i fortiden og dens værdinormer: »Kan ich Ihnen mit einer und anderer Erfahrung zu Hülfe kommen, so soll es mir ein Vergnügen sein, die Hand zu bieten, um dem Vaterlande wenigstens etwas Nützliches sagen zu können.«⁷⁴

Eftermæle og betydning

Disse ord kan næsten stå som Camerers gravskrift. Omtrent et halvt år senere, den 6. november 1792, døde han i Vodder. Til det sidste var han sine idealer tro – det gjaldt om at gøre sig *nyttig* for *fædrelandet*, dvs. det land, hvis konge og folk han havde tjent gennem mange år. Det havde ikke været let. Hans bøger og ugeblade havde ikke haft den ønskede virkning: »at opvække venner af de skønne videnskaber er under visse omstændigheder ofte et gevaldigt foretagende«, erkendte han året før sin død.⁷⁵ Men han kunne berolige sig med, at hans hensigt havde været god: »menneskenes oplysning og forbedring gennem sandhed og dyd efter det mål af indsigt, som vi har fået og i den lille sfære, som forsynet har givet os til virkekreds.«⁷⁶ Camerer blev ikke en bitter mand – han var ikke til at slå ud.

Var samvittigheden i orden, havde det materielle udbytte dog været beskedent. Camerer havde ikke spundet guld, det fik enken at føle. Efter et par år solgte hun ejendommen i Vodder og flyttede tilbage til Haderslev. En lille pension på 20 rdl. bevilgede staten samme år, men det forsløg kun dårligt til hendes og sønnens husholdning, og hun måtte prøve at gøre mandens åndelige bo i penge. I 1795 søgte hun at sælge hans efterladte manuskripter til Det kongelige Bibliotek mod en årlig pension på 100 rdl. En lang liste over de mange »afhandlinger og notater af især historisk og kritisk indhold, som min afdøde, meget arbejdsomme mand har forfattet i fritiden gennem et langt liv« blev indsendt til Finanskollegiet i København.⁷⁷

Den omfattende fortegnelse giver et levende indtryk af Camerers alsidige interesser gennem årene – også i det sidste leveår blev der arbejdet på mange sager. Så sent som 1790 havde han foretaget en rejse i Holsten sammen med

abbed de la Porte – men rejseberetningen henlå utrykt. I dag ville vi have givet meget for at kunne blade i papirbunkerne. Bogholderne i ministeriet tænkte dog anderledes og skrev på sagen ... »understøttes ikke«. ⁷⁸ Staten havde atter engang meldt »hus forbi«.

*

Ved vejs ende kan vi se »vor helts« biografi lidt fra oven. Han var kommet til landet som én blandt de mange, som midt i 1700-tallet kom herop fra provinserne Hannover og Braunschweig – i øvrigt på en tid, hvor de danske dronninger stammede netop fra disse to områders fyrstehuse. I 1750 var afstanden stor mellem de oplyste lærdomssæder i Göttingen og Braunschweig og den danske konges »tyske provinser«. Så meget mere energisk gik den unge mand i gang med at knytte bånd mellem sin nye arbejdsmark og den verden han stammede fra. Én sammenhængende kultur skulle blomstre overalt – oplysningstidens nyttelære. Men for Camerer kom Danmark til at stå som et idealland – kongens styre var virkeliggørelsen af de moderne statsteorier, således som beskrevet f.eks. af Montesquieu. Den gode danske konge var som en fader for sine børn, styret af lovene. Initiativ efter initiativ blev taget for at tjene det nye hjemland – på den måde anslog Camerer de fleste strenge på århundredets register.

Alt imens ændrede tiden sig. De lærde og dannede blev flere i tiden mellem 1752 og 1792 – og debatten havde fået friere vilkår, da lyset til slut var ved at ebbe ud i det ensomme hus i Vodder. I de første år havde Camerer indledt alle sine bøger med krybende tilegnelser til mægtige patroner. Det var ikke nødvendigt i de sidste årtier. En borgerlig offentlighed var ved at opstå, og der kunne i 1792 debatteres mere bredt og frit end i de første år. Nu kunne væsentlige samfundsproblemer diskuteres i en bred lokal kreds og ikke blot med de fjerne venner i Tyskland. De »skønne videnskaber« havde fået bedre vilkår i norden – verden var en anden end 40 år tidligere.

På ét punkt var det dog gået tilbage, mente Camerer. Han kunne ikke affinde sig med de sidste års nationale klima. Et uforståeligt og urimeligt had mod de indvandrede tyske var opstået hos et parti i Danmark. For ham at se var de alle undersåtter under én konge og havde samme »Vaterland« at tjene. Selv havde han uden afbrydelse arbejdet for det danske »Vaterland«. Camerer beklagede udviklingen og bad til, at det måtte være et overgangsfænomen.

Camerers håb blev beskæmmet. Alligevel har det været umagen værd at drage ham frem af glemslen. I det små tegner beretningen en del typiske streger af 1700-årenes mentalitetshistorie.

*Haderslevskole af J. Bobé.
1766.*

J. Camerer.

NOTER

Forkortelser

DBL	Dansk Biografisk Leksikon
Komm. Koll.	Kommercekollegiet
LA Åb	Landsarkivet i Aabenraa
Prov. Ber.	Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte
RA	Rigsarkivet
ty. rtk.	Tyske Rentekammer
ty. sekr.	Tyske Sekretariat

1. Prov. Ber. 1792 1. hft. s. 99-102.
2. Se generelt M. Favrholt: J.F.Camerer. En oplysnings skribent i Haderslev, i: Haderslev-Samfundets Årsskrift 1959 s. 12-20.
Jens Worm: Forsøg til et Lexicon over lærde Mænd, 1, 1771 og 3, 1784.
DBL 2 udg. bd. 4, 1934 s. 491.
L. Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiiekreds bd. 7, 1916 s. 479f.
Deutsches Literatur Lexikon bd. 2, Bern-München 1969 spalte 454.
3. SelvbioGRAFISKE notater indført i Camerers eget eksemplar af Vermischte historisch-politische Nachrichten in Briefen von einigen merkwürdigen Gegenden der Herzogthümer Schleswig und Holstein, II 1, 1762 (i Haderslev Katedralskoles bibliotek) s. 7, 14, 16.
4. Hans Ulrich Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte bd. 1, 1700-1815, Beck-Verlag München 1987 s. 294-303.
5. Commentarii Societatis Regiae Scientiarum Gottingensis Tomus I Ad Annum MDCCLI, Göttingen 1752 s. XXXV.
6. Geschmack und Sitten, eine Wochenschrift, 2 dele, Göttingen 1752-53 (bevaret i Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen).
7. Hans Ulrich Wehler: Deutsche Gesellschaftsgeschichte bd. 1, 1700-1815, Beck Verlag München 1987 s. 303-316.
8. Richard van Dülmen: Die Gesellschaft der Aufklärer. Zur bürgerlichen Emanzipation und aufklärerischen Kultur in Deutschland, Fischer Verlag, 1986 s. 29-80.
9. Achelis: Matrikel der Schleswigschen Studenten, Kbh. 1966 nr. 5962 og 5982.
L. Bobé: Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiiekreds 7, 1916 s. 479f.
10. DBL 3. udg. bd. 10 s. 636.
Peter Wagner: Det kongelige Værk Flora Danica, i: Flora Danica og det danske hof, Kbh. 1990 s. 15-44. - samme: En disputatshandling og dens følger, i: Bibliotek for Læger 1992 s. 145-168.
Carl Haase: Georg Christian von Oeders Oldenburger Zeit, i: Oldenburger Jahrbuch Bd. 64 (1965) Teil 1, s. 1-58.
11. Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon bd. 3, 1974 s. 238.
12. Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon bd. 5, 1979 s. 81.
Deutsches Literatur Lexikon bd. 3, Bern-München 1971 spalte 694-696.

13. Johann Friedrich Camerer: Das Glück der schönen Wissenschaften in Norden. Ein Vorspiel, Göttingen 1753 (bevaret i Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen).
14. RA Krigskancelliet. Koncepter og indlæg til overkrigssekretærens udfærdigede håndbreve 1754/275 og 1754/1434.
15. RA ty. rtk. A 21 embedsansøgninger C, 1758-1759.
16. Camerer: Sechs Schreiben von einigen Merkwürdigkeiten der hollsteinischen Gegenden (Leipzig 1756) s. 48.
17. Johs. Brix: Lægevirke i Sønderjylland før 1864. Dansk medicinhistorisk årbog 1980 s. 47.
18. Camerer: Sechs Schreiben ..., 1756 s. 170, 186, 187.
19. Schreiben an eine vornehme Standesperson in Absicht einiger Merkwürdigkeiten der holsteinischen Gegenden (Wolfenbüttel 1755).
20. Sechs Schreiben ..., 1756, s. 29f.
21. Sechs Schreiben ... s. 174-207.
22. SJy Årb 1913 s. 260.
23. Nachrichten vom Baltischen Meere 1765 28. okt. (Kgl. Bibl.).
24. Prov. Ber. 1787 4. hft. s. 444-451.
Prov. Ber. 1789 5. hft. s. 215-218.
25. Vermischte historisch politische Nachrichten bd. 2, 1762 s. 731.
26. Johann Friedrich Camerer: Gedanken vom Duelle, Leipzig und Wolfenbüttel 1756.
27. Johann Friederich Camerer: Versuch eines vollständigen Registers und Repertorii aller Königlich Dänischen allerhöchsten Verordnungen, in so weit sie den Militair-Etat angehen ..., Schleswig 1760.
28. (J.F.Camerer:) Beyspiele zur Bildung eines Soldaten. Erstes Stück. Hamburg 1764.
29. Jens Worm: Forsøg til et Lexicon over lærde Mænd. 3. Del, 1784 s. 141.
Deutsches Literatur Lexikon II, 1969 sp. 454.
Bøgerne er bevaret i Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek i Göttingen.
30. Rudolf Bülick: Das schleswig-holsteinische Zeitungswesen von den Anfängen bis zum Jahre 1789, QuFGSH bd.16, Kiel 1928 s. 102-105 og 241f.
Jette D. Søllinge og Niels Thomsen: De danske Aviser 1634-1989, bd. 1, 1634-1847, 1989, s. 253-255.
31. Das Schleswigsche Wochenblatt, 1.-25. Stück, Schleswig 1756 (nr. 19-25 findes i Kgl. Bibl.). Jvfr. Jette D. Søllinge og Niels Thomsen: De danske Aviser 1634-1989, bd. 1, 1634-1847, 1989 s. 278f.
32. Johann Friderich Gries: Sendschreiben an eine Freundin über eines neuerlich aufgestandenen Gelehrten [dvs. Camerer] sonderbaren Maasstab des gelehrten Geschmacks (Glückstadt 1756) (i Kgl. Bibl.).
Se også Camerers omtale af striden i sine noter til Historisch-politische Nachrichten in Briefen, 1762, II 1 s. 39 (I Haderslev Katedralskole).
33. RA komm. koll. ty. sekr. jr. 1764 nr. 1008.
Måske stod C. også bag bladet »Meine Langeweile« som udkom 1764, se Deutsches Literatur Lexikon II, 1969 sp. 454. – Olav Christensen: Haderslev bys første bogtrykker Hinrich Luckander, 1959 s. 35. R. Bülick, anf. arb. s. 103. Søllinge og Thomsen, anf. arb. bd. I s. 261f.
34. Prov. Ber. 1791 hft. 6 s. 262.
35. Th. O. Achelis: Haderslev i gamle dage II, 1929, s. 315.
36. RA Komm. koll. ty. sekr. jr. 1764 nr. 1008.
37. Generelt om opdragelseshuset se Achelis: Haderslev i gamle dage II 257, 316 og 349.
– Caspar Moltke omtalte virksomheden som »min fabrik i Haderslev«, og han talte dens sag i mange breve til P. E. v. Gähler, som sad i den militære centraladministration. Gang på gang søgte han at presse den noget uvillige administration til at tage skridt til gavn for fabrikken. Brevene er trykt i Holger Hansen (udg.): Inkvisitionskommissionen af 20. januar 1772, bd. IV, 1936 s. 523-528 og 558.
38. RA Komm. koll. ty. sekr. jr. 1770 nr. 371 (under dette nr. er hovedparten af sagerne sammenført).
39. RA Komm. koll. ty. sekr. jr. 1773 nr. 3.
40. RA Komm. koll. ty. sekr. jr. 1773 nr. 3.

41. RA Komm. koll. ty. sekr. jr. 1773 nr. 56 og 106.
42. RA Komm. koll. ty. sekr. jr. 1773 nr. 3.
43. RA Komm. koll. ty. sekr. jr. 1776 nr. 153.
44. RA ty. rtk. A 21 Embedsansøgninger C, 1758 19. aug.
45. RA ty. rtk. A 21 Embedsansøgninger C, 1759 13. marts.
46. RA privatarkiv 5129 Bernstorff-Wotersen pk. 48, brev fra Oeder til Bernstorff 1767 15. nov.
47. RA ty. rtk. bilag til kgl. resolutioner 1769 nr. 93.
48. H. P. Jensen: Christian Outzen på Roost Fogedgård (1732-1809), i: Sjø Årb 1982 s. 98ff.
49. LA Åb Hviding og Nr. Rangstrup hrd skyld- og panteprotokol E (670) fol. 959 og bibog IV s. 635.
50. P. Rhode: Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse, 1775 s. 7. – Joh. Hvidtfeldt: Den nordlesvigske embedsstand 1700 – 1848, i: Sjø Årb 1958 s. 131 – 136.
RA Ty. rtk. bestallingsprotokol 6, s. 283, bestalling for Camerer 1769 8. aug.
51. LA Åb Haderslev amtsarkiv pk. 671. – Slesvigske registratur nr. 87.
52. LA Åb Haderslev vesteramtsstue, notater til amtsregnskab 1771 (nr. 3).
53. RA Komm. koll. ty. sekr. jr. 1773 nr. 56.
54. LA Åb Haderslev amtsarkiv Slesvigske registratur nr. 87.
55. RA ty. rtk. Vorstellungen 1780 nr. 51.
RA ty. rtk. bestallingsprotokol 7, 1780 3. april.
56. Omtalt 1781 i skrivelse til rektor ved latinskolen: LA Åb Haderslev Katedralskole pk. 29, 1781 15.7.
57. Egenhændige uddrag af de læste tidsskrifter samt manuskripter til indsendte artikler er bevaret på indskudte sider i Camerers eksemplar af »Vermischte historisch-politische Nachrichten ...» i Haderslev Katedralskoles bibliotek.
58. Prov. Ber. 1790 hft. 3 s. 317-325.
59. Prov. Ber. 1790 hft. 5, s. 496-503.
60. Prov. Ber. 1790 hft. 4. s. 450-452.
61. Prov. Ber. 1789 hft. 4 s. 111-114. Om Mechlenburg se G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814, 1968, især s. 287.
62. Prov. Ber. 1788 hft. 5 s. 168-173.
63. G.C. Oeder: Bedenken über die Frage: Wie dem Bauernstande Freiheit und Eigenthum in den Ländern, wo ihm beydes fehlt, verschaffet werden könne? Frankfurt und Leipzig 1769.
64. Prov. Ber. 1791 hft. 4, s. 81f.
65. Camerers bemærkning til notits i Neue Hamburger Zeitung, indført i »... Historisch-politische Nachrichten II 1 s. 28 (i Haderslev Katedralskole).
66. *ibid.* s. 25f.
67. *ibid.* s.29.
68. Prov. Ber. 1791 hft. 6, s. 260-266.
69. Camerer: Besondere Nachrichten von den Opfern der Staaten ..., 1772, s. 124.
70. Planen findes i håndskrift i LA Åb Haderslev Katedralskole pk. 29, dateret 1781 15/7.
jvfr. M. Favrholt i Haderslev-Samfundets Årsskrift 1959 s. 16-20 og samme: Haderslev Latinskoles Historie 1966 s. 98f.
71. RA Danske Kancelli A 134 læg 23, ansøgning fra C. 1776 19. marts.
72. Camerer: Oederiana, 1792 s. 60f.
73. Prov. Ber. 1791 hft. 2, s. 195-199 og hft. 4, s. 45-49.
74. Prov. Ber. 1792 hft. 1, s. 71-74.
75. Prov. Ber. 1791 hft. 6, s. 262.
76. *ibid.* s. 265.
77. RA Finanskollegiet 1795 journalsag 331.
78. RA Finanskollegiet Journalsag 1795 nr. 1, 331 og 950.